

Türkiye’de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler

Süzan ÜNAL *

Özet

Türk siyasal yaşamı yaklaşık bir buçuk asırlık parlamenter sistem deneyimine sahiptir. Cumhuriyetin ilanını müteakiben parlamento içinde ilk muhalefet deneyimini yaşayan Türk siyaseti bu deneyimde başarılı olamamış ve Cumhuriyet devrinin ilk parti kapatma eylemi de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması ile başlamıştır.

1930’lu yıllarda Serbest Fırka deneyiminden cesaret alan farklı siyasi oluşumlar yeniden partileşme çabasına girmişlerdir. Denetimli Serbest Fırka girişiminin bile başarısız olduğu bu ortamda yeni kurulan ya da kurulması için girişimde bulunulan bu partiler de kapatılmış ya da kurulmasına izin verilmemiştir. Cumhuriyet rejiminin henüz yerleşmediğine inanan devrin siyasi zihniyeti CHF dışındaki tüm partileri rejimi yıkmaya dönük girişimler olarak algılamıştır. Bu yüzden Türkiye’de farklı siyasi partilerin kurulması için II. Dünya Savaşı’ndan sonra iç ve dış siyasi dinamiklerin değişmesini beklemek gerekmiştir. 1945 sonrasında Türkiye’de liberal, sol ve İslamcı kesimlerin hızla partileşme yoluna gittiği görülmektedir. Parti kurma furyası 1950 yılında iktidarın değişmesinden sonra da devam etmiştir. Ancak kurulan partilerin büyük bölümü ya kapatılmış ya da çeşitli nedenlerden dolayı kendiliğinden siyasi yaşamdan çekilmişlerdir.

Araştırmada 1923 ile 1960 yılları arasında Türkiye’de kapatılmış olan siyasi partiler incelenmiştir. Araştırmada söz konusu partiler kapatılma nedenlerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Çalışmamız kapsamında yer alan 1923-1960 yılları arasındaki süreçte partilerin en çok irtica ve komünizm gerekçesiyle kapatıldığı görülmektedir. 1965 yılına kadar Siyasi Partiler Yasasına sahip olmayan Türkiye’de partilerin tabi bulunduğu hukuki statüsünün belirlenmesinde de problemler yaşanmıştır. Bu dönemde Anayasa Mahkemesi olmadığına partiler farklı

* Yrd. Doç. Dr. Süzan Ünal, suzan.unal@hotmail.com, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi

kurumlar tarafından kapatılmıştır. 1923-1960 yılları arasında kapatılan onlarca parti ile Türkiye bir partiler mezarlığına dönmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasi partiler, parti kapatma, irtica, komünizm

The Political Parties Which Were Closed Down in Turkey Between The Years 1923- 1960

Abstract

Turkish political life has almost one and a half centuries parliamentary system experience. After the proclamation of the Turkish Republic, the first experience of the parliamentary opposition has not been successful and the closure of the party act began with closing of the Progressive Republican Party.

During the 1930s formation of the Liberal Party encouraged establishment of new parties by different political groups. The environment in which controlled Liberal Party initiative climate even failed, the newly established parties were closed or not allowed. Political figures of the new regime believed that all parties except The Republican People's Party were threat to Republican regime. So different political parties could be started to set up in Turkey after the change in internal and external political environment after the World War II. After the 1945 the liberal, leftist and Islamist groups quickly began to set up parties in Turkey. Party building attempts continued after the change of ruling party in 1950. However majority of the new parties closed or ended their own political life.

In this study political parties which closed between 1923 and 1960 in Turkey were examined. In this study parties were classified according to their closure causes. Between 1923 and 1960 parties were shut down because of fundamentalism or communism. There was no Political Parties Law in Turkey until 1965. So there were also problems about determination of legal status which political parties were bound. Therefore there was no a unique institution like The Constitutional Court which decided on party closure acts. Because of the closing dozens of parties between 1923 and 1960 Turkey returned into a political parties cemetery.

Key Words: Political Parties, party closure act, fundamentalism, communism

Giriş

Siyasi partiler, toplumdaki uyuşmazlık konusu olan sorunlar hakkında benzer çözüm önerileri sunan kişilerin bir parti çatısı altında bir araya gelmesiyle oluşturulmuş, siyasi iktidarı ele geçirme amacı taşıyan politik örgütlenmelerdir.

Siyasi parti; belli bir ülkede, belli bir siyasi program üzerinde anlaşmış kimselerin, halkın desteğini kazanıp seçimler yoluyla devlet yönetimini ve yerel yönetimleri ele geçirerek iktidar olmak veya muhalefette bu yönetimleri denetlemek veya etkilemek suretiyle programlarını gerçekleştirmek için kurdukları tüzel kişiliğe sahip sürekli bir örgüttür. (Odyakmaz, 1996:234) Çağdaş demokrasilerde kişisel iradelerin bir araya getirilmesi işlevi, siyasal partiler tarafından yerine getirilmektedir. Siyasi partiler bu işlevlerini, bireyleri belli görüşler ve önderler etrafında toplamak ve bireylerin özelemlerini devlet yönetimine yansıtma yoluyla gerçekleştirmekte ve bu sayede demokrasinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bundan başka, iktidar ve muhalefet görevlerini yapacak siyasi kadroların hazırlanması ve bunların seçilmelerinin sağlanması da yine siyasi partiler eliyle gerçekleştirilmektedir. (Karaman ve Çalışkan, 2007: 122)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk siyasal amaçlı örgütler ulusal bağımsızlıklarını elde etmeyi amaçlayan azınlıklar tarafından 19. yüzyıl ortalarında kurulmuştur. I. Meşrutiyet öncesinde ise Türkler tarafından oluşturulan siyasi örgütler parlamento ve seçim mekanizmasının olmadığı bir ortamda gizli cemiyetler olarak varlık bulabilmişlerdir. Bunlar siyasi parti niteliği taşıyan örgütlenmeler değildirler. Türkiye’de ilk siyasi partiler II. Meşrutiyet döneminde kurulmuştur.

Birinci Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı toplumunun yaşamına seçim olgusu da girmeye başlamıştır. 1876’da Kanun-ı Esasi’nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Osmanlı halkı yönetime katılma hakkı elde etmiştir. Kanun-ı Esasi’ye göre iki meclisli bir yapı oluşturulmuştu. Bunlardan birisi Meclis-i Mebusan olup üyeleri halk tarafından seçilecekti. Diğer Meclis-i

Ayan olup üyeleri Padişah tarafından atanacaktı. Meclis-i Mebusan'da görev alacak mebusların halk tarafından seçilmesi ilkesinin benimsenmesi ile birlikte Osmanlı halkı milletvekili seçme ve seçilme hakkını kullanmaya başladı. Osmanlı döneminde ve cumhuriyetin ilk yıllarında seçim sistemi iki dereceli idi. Her 500 birinci seçmen (müntehib-i evvel) kendilerini temsil edecek bir ikinci seçmen (müntehib-i sani) seçiyordu. İkinci seçmenler de mebusları seçmekle mükellefi. (Varlık ve Ören, 2001; 59-60) İkinci seçmenler genelde yörelerinin ileri gelen tanınmış kişileriydiler.

1876'da yapılan ilk seçimde henüz bir seçim yasası çıkarılmamış, seçimlere dair geçici bir talimat ile seçime gidilmişti. İstanbul dışında ikinci seçmen seçimi de yapılmamıştı. Taşrada il genel meclisi üyeleri daha önce seçimle geldikleri için ikinci seçmen olarak kabul edilmiş ve İstanbul'a gelecek mebusları bunlar seçmişti. I. Meşrutiyet döneminde henüz örgütlü siyasi partiler yoktu. Dolayısıyla seçimlerde parti yarışları da söz konusu olmamıştı.

II. Meşrutiyet dönemine dek Osmanlı'da kurulan siyasi örgütler "cemiyet" ya da "dernek" görünümündeki siyasi yapılanmalardır. Osmanlı toplumu parti çekişmeleri ile büyük oranda II. Meşrutiyet döneminde tanıştı. II. Meşrutiyetin ilanını sağlayan İttihat ve Terakki örgütlenmesi bu dönemde gizli bir dernek olarak kurulup sonradan siyasi partiye dönüşmüş olan ve II. Meşrutiyetten itibaren siyasi hayatımızı derinden etkileyen en önemli partidir.

Osmanlı'nın son döneminde 88 parti kuruldu. Bunların 76 tanesi 1908'den 1922'ye kadar kurulan partilerdir. Cumhuriyetin ilanından 1960'a kadar kurulan parti sayısının sadece 45 olduğunu hatırlarsak, Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi faaliyetlerin ne denli zengin olduğunu görürüz.(Aykol, 2009: 54)

Osmanlı döneminde siyasi partilerin statüsü ile ilgili bir siyasi partiler kanunu çıkarılmamıştır. Cumhuriyet devrinde de siyasi partiler kanunu ancak 1960 müdahalesinden sonra çıkarılmıştır. Makalemize ele aldığımız tarih sürecinde siyasi partilerin hukuki durumu Cemiyetler Kanunu çerçevesinde ele alınmıştır.

1. Türkiye’de Siyasi Partilerin Hukuksal Statüsünün Tarihsel Gelişimi

1876’da yürürlüğe giren I. Meşrutiyet Anayasası dernek kurma özgürlüğü tanımıyordu. Bundan dolayı siyasi partilerin kurulmasına imkân yoktu. (Teziç, 1976: 27) 1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet döneminde, 1909 yılında Kanun-ı Esasi’nin 120. Maddesiyle Osmanlı tebaasına “cemiyet” kurma hakkı tanınmıştır. Buna göre; Kanunlara uymak şartı ile Osmanlılar toplanma hürriyetine sahiptir. Ancak Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü ihlale, meşrutiyet yönetimi ve hükümeti devirmeye yönelik olan, Anayasaya aykırı hareket eden ve Osmanlı unsurlarını siyaseten ayırmak amaçlarına hizmet eden ya da ahlak ve edebe aykırı olan cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır. Gizli cemiyet kurmak da kanunen yasaklanmıştır.(Kili, Gözübüyük, 2000: 88) Görüldüğü gibi siyaseti örgütlenmeler siyasi parti olarak değil cemiyet olarak tanımlanmıştır. Bu yüzden de siyasi partiler Türkiye’de de uzun yıllar Cemiyetler Kanunu’na tabi olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde Cemiyetler Kanunu’nun hazırlanması 31 Mart Hadisesi münasebetiyle gündeme gelmiştir. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa isyan sırasında hükümete bir kesin uyarı göndererek irticanın önlenmesi için bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerden biri de dernekler hakkında bir kanun yapılmasıdır. Cemiyetler Kanunu bu yüzden irtica ile mücadele kanunları arasında sayılmaktadır. Ancak Kanunun çıkarılmasını sadece irtica olayları ile bağlantılı görmek yanlıştır. Zira Meşrutiyetin iadesi ile başlayan süreçte ortaya çıkan pek çok dernek-cemiyet-fırka gibi siyasi oluşumların yasal bir zemine oturtulması bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda hükümetin kanunu merkeziyetçiliği güçlendirmenin bir aygıtı olarak gördüğü de unutulmamalıdır. (Olgun, 2008: 299)

Kanun 1901 Fransız Kanunu örnek alınarak hazırlanmıştır. 16 Ağustos 1909’da çıkarılan kanuna göre dernek kurmak için önceden izin almak gerekmiyordu. Ancak kurulması yetkililere bildirilmek zorundaydı. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre.1, c.5, s. 21) Kanunun üçüncü maddesi kurulamayacak dernekleri belirliyordu. Maddede “Yasa hükümlerine ve genel olarak ahlak kurallarına aykırı, yasal olmayan bir temel ya

da ülkenin güvenliğini ve devletin bütünlüğünü bozmak ve bugünkü hükümet biçimini değiştirmek ve Osmanlı milletini oluşturan çeşitli unsurları siyasi olarak bölmek amacına dayalı olmak üzere dernek kurulamaz” denilmekteydi. (MMZC, Devre.1, c. V, s. 437) 4. madde ile de kavmiyet esasına dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. Söz konusu dönemde ülke içinde kavmiyet esasına dayalı pek çok cemiyet bulunmakta idi ve mecliste bulunan bazı mebuslar da bu kuruluşların aktif üyesi idi. Bu madde meclis gündemine geldiğinde mecliste şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Mecliste unsurlara mensup bulunan mebuslar madde aleyhine konuşmalar yapmışlardır. 4. Maddenin kabulü lehine hiçbir gayr-ı müslim mebus oy kullanmamıştır. Madde meclis üyelerinin üçte ikisinin bile hazır olmadığı bir oturumda kabul edilmiştir. (MMZC, Devre.1, c.V, s. 437-465) Kanunen kavmiyete dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır ama bu tür cemiyetler varlıklarını bundan sonra gizli olarak devam ettirmiştir.

16 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılan Cemiyetler Kanunu, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bazı değişikliklere uğramakla beraber 28 Haziran 1938 tarihindeki Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasına kadar yürürlükte kalmıştır.

15 Ekim 1923 tarihinde TBMM'ye Kütahya mebusu Recep Bey tarafından verilen bir teklif ile Cemiyetler Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi önerilmiştir. Recep Bey Cemiyetlere üye olma yaşının 20'den 18'e düşürülmesini istemektedir. Zira seçim döneminde seçmen yaşı 20'den 18'e düşürülmüştür. Recep Bey 18 yaşındakilere oy kullanma hakkı verildiği halde siyasi cemiyetlere üye olma yaşının hala 20 olmasının tenakuz oluşturduğunu belirterek söz konusu durumun 18 yaş olarak tespit edilmesini istemiştir. Ayrıca cemiyetlere üye olacak olanlarda cinayetle mahkûm olmamak ve hukuk-ı medeniyeden mahrum bulunmamak şartlarının aranmasını önermiştir. (TBMM ZC, 1923: c. 2, i.36, s. 675-679)

İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey söz alarak cemiyetlere üye olma yaşının 18'e düşürülmesine karşı çıkmıştır. Bilakis seçmen yaşının 20'ye yükseltilmesini talep etmiştir. Zira 18 yaşındaki gençlerin mektep çocuğu olduğunu, çocukların ders okumak yerine falan oldu, filan oldu diyerek ellerine birer bayrak alıp sokağa çıktıklarını vurgulamıştır. Bu

yaştaki çocukların siyasetin içine çekilmesini tehlikeli bulduğunu belirterek yarım âlim kalan çocukların memlekete faydalı olamayacaklarını söylemiştir. 18 yaşındaki çocukların askere de alınmadığını hatırlatarak her türlü siyasi hakkın 20 yaşından itibaren verilmesini savunmuştur. (TBMM ZC, 1923: c. 2, i.36, s. 675-679)

Buna karşılık Recep Bey artık dünyanın değiştiğini, 18 yaşındaki insanların artık dünyayı sevk ve idare kabiliyetinde olduklarını söylemiştir. Abdurrahman Şeref Bey'i 30- 40 sene evvelki zihniyet ile hareket etmekle itham etmiştir. Kanun Recep Bey'in önerdiği şekilde değiştirilerek cemiyetlere üye olma yaşı 18'e düşürülmüştür. (TBMM ZC, 1923: c. 2, i.36, s. 675-679)

Cemiyetler Kanunu meselesi 1923 yılının Aralık ayında bir kez daha gündeme gelmiştir. Mesele bu kez cemiyetlerin gelir-giderlerinin teftişi meselesidir. Konuyu gündeme taşıyan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti olmuştur. Vekâlet cemiyetlerin gelir-giderlerinin teftişi ile birlikte cemiyetlerin nizamnamelerine uygun hareket edip etmediklerinin denetlenmesini ve bu denetim için genel kurul toplantılarında bir komiserin hazır bulunmasını istemektedir. Öneri üzerine Cemiyetler Kanunu'nun 18. Maddesi "Hükümet her nevi cemiyetlerin muamelatı idariye ve hesabiyesini her zaman teftiş ve tetkik ettirebilir" (TBMM ZC, 1923: c. 1, devre:2, i: 71, s.48-49, 374) şeklinde değiştirilerek hükümete cemiyetler üzerinde geniş bir denetleme yetkisi sağlamıştır.

İlerleyen süreçte cemiyetler ile ilgili yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1924 Anayasasının temel hak ve hürriyetlerle ilgili olan 70. maddesi toplanma ve dernek kurmayı Türklerin en tabii haklarından birisi olarak tanımlamıştır. (Kili, Gözübüyük, 2000: 135) 1926 tarihli Medeni Kanun'un 57. Maddesi ise "herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir" demektedir. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi ile hükümet denetimi ancak "kanun ve ahlaka aykırılık" şartlarına bağlanmıştır. Kanunun 89. Maddesine göre "Derneğin amacı kanuna aykırı hale gelirse, Cumhuriyet savcısının veya bir ilgilinin istemi üzerine mahkeme derneğin feshine karar verir". (www.mevzuat.gov.tr, s.1304-1309) 1938 tarihinde yapılacak olan değişikliklere kadar Türkiye'de hukuksal açıdan siyasi parti kurma serbestliği vardır. Ancak tek parti yönetiminin ortaya çıkardığı

rejim fiilen bu serbestîyi ortadan kaldırıyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında cemiyetlerin tabi olacağı hukuki statüyü belirleyen en kapsamlı girişim 1938 yılında yapılmıştır. 1938'de yapılan değişiklik ile cemiyetlere aza olabilmek için kanunen mebus seçme hakkını haiz bulunmak şartı getirilmiştir. Cemiyetler, mahallin en büyük mülkiye amirine ana nizamnamesinden iki nüshasına ilişik olarak verilecek bir beyanname ile teşekkül edeceklerdir. Siyasi cemiyetler birden fazla ilde faaliyet gösterecek ise cemiyetin ana nizamnamesi ve beyannamesi İçişleri Bakanlığı'na verilecektir. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülkiye makamlarından tescil olunduğuna dair bir belge alması zorunludur. Belgeyi alan cemiyet bir ay içinde adını, merkezini, ikametgâhını ve ana nizamnamesini, idare heyeti azalarının ad ve soyadlarını, meslek ve sanatları ile ikametgâhlarını iki gazete ile ilan ettirmeye mecburdur. Cemiyetler üye kayıtlarını, gelir-gider hesaplarını ve faaliyet raporlarını içeren defterler tutmak mecburiyetindedirler. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Bazı cemiyetlerin kuruluşu ise yasaklanmıştır. Kurulması yasaklanan cemiyetler şunlardır: Devletin mülki bütünlüğünü bozmaya çalışan, Anayasanın 2. Maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı gaye güden, emniyet ve asayişe ve genel edep ve ahlaka ve kanunlara uymayan, siyasi ve ulusal birliği bozan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran, her ne amaç ile olursa olsun yerel amaçlar güden ve unvan taşıyan, aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayanan, gizli tutulan gayesini saklayan cemiyetler. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Diğer yandan merkezi yurtdışında bulunan cemiyetlerin Türkiye'de şube açması yasaklanmıştır. Uluslararası maksatlarla cemiyetler kurulamaz. Ancak milletler arasında birlik yapmakta fayda mülâhaza eden cemiyetlerin Türkiye'de kurulmasına veya kurulu olanların yurt içinde şube açmasına Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilebilecektir. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Cemiyetlere askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye verme yasağı getirilmiştir. Bu işlerden bir kısmı ile meşgul olmak için Bakanlar Kurulundan izin almak gerekmektedir. Ayrıca talebe cemiyetlerine siyasetle uğraşma yasağı ve buldukları kurumların idarelerine karşı harekette bulunma yasağı getirilmiştir. Siyasi partilerden başka cemiyetler birden fazla faaliyet ile iştigal edemezler. Kanuna göre cemiyetlerin merkez idare heyetleri üç kişiden az olamaz. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417) İlerleyen süreçte kurulan bazı partiler bu maddede şart koşulan merkez idare heyeti üyeleri üç kişinin altına düştüğü için siyasi yaşamına son vermek zorunda kalmış ya da doğrudan fesih olunmuştur.

Cemiyetlerin faaliyetleri mahalli hükümet tarafından her zaman teftiş edilebilecektir. Zabıta cemiyetlerin merkez müesseselerine mahallin en büyük mülki amirinden alınacak yazılı emir ile her zaman girmeye salahtir. Cemiyetlerin genel kurul toplantılarına mahalli hükümet gerek görürse bir hükümet komiseri bulundurabilir. Nizamnamesinin dışında faaliyette bulunan cemiyetlerin faaliyet izinleri iptal edilir. Cemiyetlerin merkez ve şubelerinde silah bulundurmamak yasaklanmıştır. Ancak avcılık ve spor cemiyetleri izin dâhilinde silah bulundurabilecektir. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Kanunun geneline bakıldığında cemiyetlerin faaliyetlerinin sıkı bir şekilde devlet denetimine alındığı görülmektedir. Cemiyetlerin faaliyetlerinin denetlenmesinde hükümete son derece geniş haklar tanınmıştır. Hükümetin gizli faaliyetlerden ürkütüğü görülmektedir. Uluslararası cemiyetlere de kuşku ile bakılmıştır. Hükümetin kendi kontrolü altında faaliyet göstermeyecek yapılanmalardan endişe duyduğu gözlenmektedir. Cemiyetlerin kuruluşu hükümet iznine bağlandığı gibi faaliyetleri de hükümet kontrolü altında yürütülmek istenilmekte ve kapatılması da yine hükümet yetkisine bırakılmaktadır. Tek parti döneminin siyasi anlayışı 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'na da iyice nüfuz etmiştir. Bu kanunla getirilen kısıtlamalar ve hükümete tanınan geniş denetim yetkisi Türkiye'de dönemin iktidar partisi CHP dışında partilerin kurulması ve yaşamasını olanaksız kılmaktadır.

Cemiyetler Kanunu 5 Haziran 1946'da bir kez daha Meclis gündemine gelmiştir. Tasarı hakkında söz alan Aydın mebusu Adnan Menderes yürürlükte bulunan Cemiyetler Kanunu'nun 1901 tarihli Fransız Cemiyetler Kanunu'nun hemen hemen aynen tercümesinden ibaret olduğuna dikkat çekmiş, farkın aradaki yarım asırda bizde siyasi hakların ehemmiyetli surette kayıt altına alınmış olması olduğu eleştirisini dile getirmiştir. Meclis gündemine alınan söz konusu tasarının tek farkının ise cemiyetlere kurulma ve kendini feshetmede serbestlik getirmesi olduğunu belirtmiştir. Dernekleri faaliyetten men etme hakkı bu kez mahkemelere verilmiştir. Bir de kurulması yasak olan cemiyetler listesi biraz kısaltılmıştır. Menderes, yapılacak bu değişikliklerin ülkeyi demokrasiye yaklaştıracak adımlar olmasından memnuniyet duymakla birlikte kanunun halen 1901 Fransız Cemiyetler Kanunu ve II. Meşrutiyet'te çıkarılan Cemiyetler Kanunu'ndan daha geri olduğunu ileri sürmüştür. Adnan Menderes'in bu dönemde muhalefetteki Demokrat Parti'nin kurucu üyesi olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Adnan Menderes kendi partilerinin memleketin menfaatine uygun olmak koşuluyla her türlü siyasi serbestiyi savunduğunu ifade etmektedir. Özellikle Kanunun zabıtaya geniş denetim yetkisi veren maddesinin kaldırılacak olmasını olumlu bir girişim olarak adlandırmaktadır. Ancak Adalet Partisi, siyasi partilerin kurulmasında geniş bir serbestlik tanınmasını temenni etmekle birlikte ülkenin bağımsızlığını veya toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaşların temel haklarını sınırlamayı gaye edinmiş veya memleket dışındaki siyasi teşekküllere bağlı olan partilerin kanun dışı sayılmasını desteklemektedir. Menderes'in "memleket dışındaki siyasi teşekküllere bağlı veya onların nüfuzu altına düşebilecek mahiyette partiler kurmak isteyenleri memlekete ihanetle" vasıflandırması komünizm endişesinin dışı vurumu niteliğindedir. Menderes konuşmasının devamında mevcut Cemiyetler Kanunu'nun zabıtaya cemiyetlerin teftişinde geniş yetkiler veren 28. Maddesinin kaldırılmasının lüzumu üzerinde durmuştur. (TBMM Z, c.24, devre 7, i.3, s. 48-65,519)

Hükümet cephesi adına söz alan Adalet Komisyonu sözcüsü Zonguldak milletvekili Şinasi Devrin, mevcut kanunun Dünyadaki en demokratik ülkelerden olan İsviçre Medeni Yasası'ndan aynen iktibas edilmiş olması dolayısıyla cemiyetlerin kurulmasında, yaşamasında ve fes-

hinde en liberal ve koruyucu esaslara sahip olduğunu söyleyerek kanuna sahip çıkmıştır. Ardından söz alan eski Emniyet Genel Müdürü ve dönemin Erzincan Milletvekili Ş. Sökmensüer, 1938’de Cemiyetler kanunu hazırlanırken kendisinin de Emniyet Müdürü olarak görüşü alınmak üzere davet edildiğini anlatmıştır. Kanun hazırlandığı sırada ülke içinde bulunan bir gizli teşkilatın demokrat rejimi yıkmak için çalıştığını, Halkevlerine gidip CHP’lilerden daha CHP’li görünen bazı zevatın rejim düşmanlığı yaptığını ifade eden Sökmensüer sağ -sol eksremite rejimlerinin kurulmasını önlemek için Cemiyetler Kanunu’na bazı tahditler konulduğunu ifade etmiştir. “Hatta eğer bu kanun olmasaydı şimdi Menderes’in mensup olduğu Demokrat Parti de Liberal Demokrat Parti de Sosyal Demokrat Parti de kurulamazdı” diyen Sökmensüer kanunun ülkeyi aşırı akımlardan koruduğunu savunmuştur. İçişleri Komisyonu Sözcüsü Bolu mebusu H.Ş. Adal hazırlanan kanun metninde “parti” kelimesinin kullanılmamasıyla ilgili olarak parti kelimesinin ifade ettiği mananın dar olduğunu, bu yüzden daha geniş mana içeren ve hukuk lisanına daha uygun olan “siyasi dernek” tabirini tercih ettiklerini söylemiştir. İktidar adına söz alan Afyon mebusu S. Yurdkoru da 29. Madde üzerinde durmuştur. Demokrat Parti’nin bu maddenin kendisine karşı kullanılabileceğinden korktuğunu iddia eden Yurdkoru, Menderes’in şimdiden seçimleri kaybetmekten korktuğunu ileri sürmüştür. Recep Peker ise cemiyetlerin denetlenmesi keyfiyetinin devlet karşısında kusuru olmayan cemiyetler için vuzuh ve rahatlık sağlayacağını ileri sürmüştür. (TBMM Z, c.24, devre 7, i.3, s. 48-65,519)

Kanun tasarısı hakkında en şiddetli tartışmalar tasarının 28 ve 29. Maddeleri üzerinde yaşanmıştır. 1938’de kabul edilen şekliyle Cemiyetler Kanunu’nun 28 maddesi “*Cemiyetlerin muameleleri, defterleri, hesapları mahalli hükümet tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebilir*” hükmünü getirmekteydi. 29. Madde ise “*Zabıta, cemiyetlerin merkez ve müesseselerine mahallin en büyük mülkiye amirinden verilen ve istenildiği zaman ibraza mecbur olduğu yazılı emri hamil olarak her zaman girmeye salahiyetlidir*” denilmekteydi. Demokrat Parti cemiyetlerin denetlenmesinde hükümete bu kadar yetki verilmesine ve cemiyet merkezlerine hiçbir gerekçe göstermeksizin polislerin girebilecek olmasına karşı çıkmıştır. Kanunun tartışılan 28 ve 29. Maddelerde herhangi bir değişiklik önerisi

görüşülmemiştir. Dolayısıyla söz konusu maddeler 1938'de kabul edilen halleriyle yürürlükte kalmıştır. 1946 değişikliği kurulması yasak olan cemiyetler listesini kısaltmıştır. 1946'da yapılan değişikliklerle kurulması yasak olan cemiyetler şunlardır:

- a) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve mülki birliğini bozma amacı güden
- b) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan
- c) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan
- d) Gizli tutulan veya gayesini saklayan
- e) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi dernekler

Kurulması yasak olan dernekleri kuranlar Türk Ceza Kanunu'nun 526.maddesine göre cezalandırılacaklardır.(TBMM Z, c.24, devre 7, i.3, s. 48-65,519)

1946 değişiklikler ile cemiyetlerin kurulmasında serbestlik esasına dönüldü. Serbestlik esasına dönülmeden kısa süre önce 18 Temmuz 1945'te "Milli Kalkınma Partisi" ve daha sonra da 7 Ocak 1946'da "Demokrat Parti (DP)" kuruldu. Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesinin ardından pek çok yeni parti kuruldu. (Teziç, 1976; 29)

2. Türkiye'de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı ve Kapatılan Siyasi Partiler

Ülkemizde siyasi teşekküller Tanzimat senelerini takiben belirmeye başlamıştır. Halkın yönetime katılarak mutlak otoriteyi denetlemesini öngören bu teşekküller II. Meşrutiyet dönemine değin partileşmemişlerdir. Fırka niteliği taşımayan bu siyasi teşekküller faaliyetlerini gizli olarak yürütmüşlerdir. 1908'de meşrutiyetin yeniden ilanını müteakiben ülkede pek çok siyasi parti kurulmuştur. Türk halkı fırka mücadeleleriyle meşrutiyet yıllarında tanışmıştır. Bu dönemin parti programları, partilerin söylemleri ve siyasi kutuplaşmaların açısını belirleme açısından etkileri Cumhuriyet devrinde de uzun yıllar devam etmiştir. Gizli bir cemiyet olarak kurulup

İkinci Meşrutiyet döneminde fırkalaşan İttihat ve Terakki'nin Türk siyasal yaşamındaki etkisi tartışılmazdır. O yılların İttihatçı-İtilafçı kavgası ise siyasi hayatımızda derin ayrımlar bırakmıştır. Diğer yandan İttihat ve Terakki içinden başlayıp parti içinde bölünmeyle sonuçlanacak olan İttihat ve Terakki'nin temsil ettiği merkezîyetçilik, Prens Sabahattin Grubu'nun temsil ettiği adem-i merkezîyetçilik ayrışması da Türk siyasetini derinden etkileyen bir görüş ayrımı olarak tarihimizde yer etmiştir.

II. Meşrutiyetin laboratuvarında boy atan siyasi parti örgütlenmeleri Cumhuriyet devrindeki siyasi örgütlenmelere zemin teşkil etmiştir. Milli Mücadele yıllarında filizlenen Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin partiye dönüştürülmesi ile kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) ise Türk siyasi yaşamının belkemiğidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren pek çok siyasi parti kurulmuştur. Bu partilerden sadece birkaçı günümüzde hafızalarda yer bulabilmektedir. Bu durum özellikle cumhuriyetin ilk yılları için daha fazla geçerlidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi (TCF), 30'lu yıllarda ise Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi, Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası, Ahali Cumhuriyet Fırkası gibi partilerin ya kuruluşuna izin verilmemiş ya da kısa süre sonra kapatılmışlardır. 30'lu yılların siyasi yaşamı içinde "muvazaa" partisi olarak kurulan sonradan kendi kendini fesih kararı alan Serbest Fırka (SF)'yı çalışmamız kapsamına almadık. Partinin kurucusu Fethi Bey siyasal ortamı değerlendirerek partisinin uzun ömürlü olmayacağını görmüş ve partisini feshetme kararı almıştır. Kurucularının kararıyla kapatılan ya da parti yetkili organlarınca faaliyetlerine son verilmesi kararlaştırılan partiler çalışmamızın dışında tutulmuştur. 1923 ile 1960 yılları arasında kurulmuş ve faaliyetlerine devam edememiş pek çok parti bulunmakla birlikte çalışmamız kapsamında sadece devlet tarafından çeşitli kurumlar aracılığıyla kapatılan ya da yasal zorunluluklarını yerine getiremediği için devlet tarafından kapatılmış sayılan partiler yer almıştır.

Araştırmamızda söz konusu ettiğimiz 1923 ile 1960 arasında onlarca siyasi parti kurulmuştur. Bunlardan bazıları otoritelerce kapatıldıkları için siyasi yaşamları sona ermiştir. Bazılarının kurulmasına siyasi otoritelerce izin verilmezken partilerin bir kısmı da kendiliğinden kapanmıştır. Kendiliğinden kapanan partilerin bazıları ya devrin siyasi havası içinde

yaşamalarının devamına olanak kalmadığını gördüklerinden dolayı partini kendileri feshetmiştir. Bazı partiler ise Cemiyetler Kanunu'nda belirtilen şartları taşıma vasfını kaybederek siyasi hayattan çekilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte pek çok yeni parti kurulmuştur. Bu partilerin bir kısmı 1950'de iktidarın değişmesi ile sonuçlanan seçimlere değin varlıklarını sürdüremişlerdir. Demokrat parti iktidarında da parti kapatma furyası devam etmiştir.

Söz konusu dönemde Avrupa ülkelerinin bazılarında da parti kapatma eylemleri olduğu görülmektedir. Almanya'da 1952 yılında Sosyalist Reich Partisi, 1956 yılında da Alman Komünist Partisi kapatılmıştır. Komünist Parti daha sonra tekrar faaliyete geçmiştir. Almanya'da o tarihten itibaren kapatılan başka parti olmamış. İtalya'da ise Faşist Parti kapatılmıştır. (Aykol, 2009; 161-162) Ancak Avrupa parti kapatmanın yaygın olmadığı görülmektedir. Türkiye'de ise 1960'a kadar yirmiye yakın parti kapatılmış, bir o kadarı da fesih olunmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye adeta partiler mezarlığına dönmüştür.

Kapatılan siyasi partilerin kapatılış gerekçeleri çeşitlilik arz etmektedir. En yaygın kapatma gerekçeleri komünizm propagandası yapmak ve irticayı teşvik etmektir. Bunun dışında partinin kurucu üye sayısının için altına düşmesinden başlayarak partinin genel kongresini yapamaması gibi pek olay kapatmaya gerekçe oluşturmuştur.

2.1. İrtica Gerekçesi ile Kapatılan Partiler

Padişahlıktan ulus devlete geçilirken Türkiye Cumhuriyeti monarşi ile birlikte teokratik kurumları da ortadan kaldırdı. İslami yoldan gelebilecek tehlikelere karşı daima tekayyuzda bulunmak ihtiyacı duyan kurucular resmi söylemin dışında İslami bir söylem kullanan siyasi oluşumları hemen irtica ile özdeşleştirdiler. Aynı zamanda İslami söylem eski rejim ile özdeş kabul edildiğinden İslami söylem ile ortaya çıkan partiler cumhuriyet rejimini devirerek eski rejime dönmek isteyen oluşumlar olarak kabul edilmişlerdir. Bu yüzden de siyasi sistem içinde bu tür partilere var olma hakkı tanınmamıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir karakteri vardı. Laiklik başlangıçta din karşısında modern bir milli devlet kurmaya yardım etmek, toplumu İslam'ın baskısından kurtarmak ve yeni hür bir fert tipi ortaya çıkarmanın aracı olarak görüldü. Bu akıllı, ilmi gelenekçi olmayan ve klerikalizme cephe alan bir laiklikti. Ancak bir zaman sonra aşırı antiklerikal ve pozitivist bir karakter kazandı. (Karpat, 1996; 224)

Yeni rejim yönetim şekliyle birlikte devlet-millet ilişkisini de yeniden tanımlıyordu. Bundan sonra milleti birbirine bağlayan ortak değerler din referanslı değil seküler referanslara dayanan bağlar olmalıydı. Mustafa Kemal Atatürk'e göre inkılâpla birlikte milletin varlığını sürdürmek için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağ yüzyıllardan beri gelen biçim ve niteliğini değiştirmiş, yani millet, din ve mezhep bağı yerine, Türk milliyetçiliği bağıyla bireylerini toplamıştır. (Parla, 1995; 298- 299)

Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumu ve devleti laiklik ilkesi doğrultusunda dönüştürecek pek çok yenilik gerçekleştirildi. Ancak bu yenilikler aydın kesim arasında yerleştiği ölçüde halk arasında kabul görmedi. Nitekim cumhuriyetin ilk yıllarında tepkisel halk hareketleri yaşandı. TCF'nın "Dini siyasete alet etmek" ithamıyla kapatılmasından sonra sıkı hükümet kontrolü altında tek partili düzen boyunca İslami söylem siyaset arenasına taşınmadı. Çok partili düzene geçildikten sonra dini söylem de demokrasi tartışması ile birlikte siyasi arenaya taşındı. Tek parti dönemindeki tüm olumsuzlukları dinden uzaklaşmaya bağlayanlardan tutun da dini, ahlaki yozlaşmanın önüne geçecek bir eğitim aracı olarak görenlere kadar bir takım siyasi oluşumlar ortaya çıktı. Bunlar aynı zamanda din hürriyetini insan haklarının bir parçası olarak görüyorlardı ve devletin dini sıkı bir şekilde denetlemesinden rahatsızdılar. Diğer taraftan laiklik taraftarları ise dini unsurlar serbest kalırsa "Şeyh Sait İsyanı"na benzeyen vakalar ortaya çıkacağından, rejimin devrileceğinden endişe ediyorlardı. Tartışmalar rejimin selameti etrafında yoğunlaşıyordu ve rejimin selameti adına İslami söyleme sahip partilerin varlığına izin verilmeyecekti. Nitekim TCF'nın kapatılmasında bu söylemin etkili olduğu görülmektedir.

2.1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Partinin kurucuları Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele gibi Milli Mücadelenin önder kadrosu içinde yer almış olan Gazi'nin eski arkadaşlarıdır. Kazım Karabekir'in "muhalafete sürüklendiklerini" ileri sürmesi ile başlayan partileşme teşebbüsü Ali Fuat Cebesoy'a göre 1924 yazında karara bağlanmıştır. Ancak partinin resmen kuruluşu 17 Kasım 1924'te gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasının ardından yaşanan meclis içi muhalafet süreci kamuoyunda bir muhalif partinin kurulması beklentisini güçlendirmişti. Lider kadro arasında uzun süredir fikir ayrılıkları vardı ve bu ayrılıklar hilafetin ilgası sürecinde iyice belirginleşmişti. Hatta Mustafa Kemal Paşa, Musul meselesinin en kritik günlerinde kendisine karşı "Paşalar Komplosu" kurulduğunu ileri sürdü.

1924 yılının Kasım ayına gelindiğinde parçalanmanın yakın olduğu söylentileri Meclis koridorlarında ve basında yankılanıyordu. (Vakit, Son Telgraf, 10 Kasım 1924; Tevhid-i Efkar, 11 Kasım 1924, Vatan 15 Kasım 1924, Cumhuriyet, 17 Kasım 1924)

TCF'nin kurulmasını hızlandıran olay Menteşe mebusu Esat Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet Bey'e yönelik soru önergesinin gensoruya çevrilmesi ve bu süreçte mecliste yaşanan tartışmaların muhalafeti iyice gün yüzüne çıkarmasıdır. Gensoru oylaması sonucunda İsmet Paşa Hükümeti güvenoyu almıştır ama ertesi gün Halk Fırkası'ndan istifalar da başlamıştır. İstifa eden Rauf Bey istifanamesinde şimdiye kadar muhafazasına çalıştığı birlik imkânının artık ortadan kalktığını, bu yüzden cumhuriyet idaresinin teyit ve takviyesine serbestçe çalışmak üzere firkadan ayrıldığını belirtmiştir. (Cebesoy, 1960; 104) Basında istifaya edenlerin Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kuracağından bahsedilmektedir. (Vakit, 10 Kasım 1924) İlerleyen günlerde yeni istifalar da yaşandı. (Tevhid-i Efkar, 11 Kasım 1924). Son Telgraf, muhaliflerin Halk Fırkası'nın hükümetin tekeli altında olması, bu yüzden denetleme vazifesinin tam olarak yapılamaması, mebusların başında hükümet baskısının olması, cumhuriyet sözcüğünün silah gibi kullanılması gibi nedenlerle istifaya ettiklerini ileri sürmektedir. Yeni firkanın prensiplerini 'milleti millete

idare ettirmek, seçimleri tek dereceli yapmak, bütün salâhiyetleri mecliste toplamak, hükümetin tahakkümüne son vermek ve veto hakkını tanımak' olarak tanımlamaktadır. (*Son Telgraf*, 10 Kasım 1924). Bu sözler muhaliflerin hedeflerinin hemen hemen tamamıyla Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi otoritesinin önüne geçmek amacını taşıdığını göstermektedir. Son Telgraf muhâbirine göre yeni fırka "ızdırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk" idi. (*Son Telgraf*, 11 Kasım 1924.)

Hükümet cephesi istifaları hoş karşılamadı. Recep Bey istifalarla ilgili yaptığı bir açıklamada yeni fırkayı daha kurulmadan önce cumhuriyetçilik konusunda samimi olmamakla suçluyordu. (Ateş, 1998; 112.) Terakkiperver Fırkalılar bu iddialara karşı çıkmışlardır. Rauf Bey'e göre "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye'de saltanat ve Hilafet devrinin geçmiş olduğuna kani olanlar ve yalnız cumhuriyete inananlar tarafından tesis edilmişti. Bunların hepsi diktatörlük aleyhinde idiler. Cumhuriyet maskesi altında monarşiyi ihya etmeye teşebbüs ettiklerini gösterecek ne dâhili ne de harici hiçbir delil yoktur." (Koçak, 2011; 29).

Diğer yandan TCF'yi, Birinci Meclisteki İkinci Grup'un devamı gibi algılayanlar da bulunmaktadır. Fethi Okyar, TCF'nin yurt içindeki teşkilatını Birinci Meclis'teki İkinci Grup'a dayandırdığını söylerken (Okyar, 1980; 352) Demirel de TCF'lilerin İkinci Grup'un siyasi platformuna sahip çıktığını öne sürmekte ve muhalefetin kişisel çekişmelerden kaynaklandığını öne sürmektedir. (Demirel, 1995; 600) İkinci Grup'un sözcüsü olan Hüseyin Avni Bey de sorulan bir soru üzerine TCF'nin programının hemen hemen İkinci Grup'un programı olduğunu söylemiştir. (*Vakit*, 23 Kasım 1924.)

Fırka ile ilgili tartışılan bir diğer konu ise fırkanın İttihatçılarla ilişkisiydi. Cumhuriyet yeni Fırkanın programını Cavid Bey'in hazırladığını ileri sürerken (*Cumhuriyet*, 17 Kasım 1924) Son Telgraf, İttihat ve Terakki kodamanlarının Cavid'in evinde toplanarak yeni fırka ile teşrik-i mesai etmek ya da yeni bir fırka kurmak seçeneklerini görüştüklerini (*Son Telgraf*, 17 Kasım 1924) ileri sürmektedir. TCF'nin İTC ile bağlantısı olduğu, iktidarı ele geçirmek için İttihatçılar tarafından kurulduğu ya da paravan olarak kullanıldığı savı dönemi anlatan eserlerde çokça tekrar edilmiş bir kli-

şedir. Buna İsmail Canbulat gibi eski meşhur İttihatçıların partide yer alması ve başta İstanbul olmak üzere Partinin örgütlerinde eski İttihatçıların bulunması neden olmaktadır.

Muhalefet partileşme yolunda ilerlerken halletmek zorunda oldukları sorunların başında şüphesiz Mustafa Kemal Paşa ile ilişkileri gelmekteydi. Muhalefetin başarılı olabilmesi için iki şartın oluşması gerekiyordu; Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir meclis muhalefetini kabullenmesi ve bir süredir İstanbul basınının sürekli olarak ısrar ettiği gibi tarafsız bir hakem rolünü benimsemesi.(Zürcher, 1992; 60) Ancak Mustafa Kemal Paşa çıktığı Karadeniz gezisi sırasında tepkisini ortaya koydu ve Reiscumhur olduğu sürede fırka reisliğini de bırakmayacağını açıkladı. Henüz yeni idare konusunda yeterli mesafenin alınamadığını, bu yüzden de tefrika fikrinin bu şartlar altında fırkacılıktan başka bir şey demek olmayacağını ve memleket ve milletin durumunun henüz böyle bir tefrikaya müsait olmadığını dile getirdi. (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* II, 1981; 191) Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları Paşa'nın Partisinin lideri olarak güçlü bir iktidar istediğini ve milli birliği bozacağı gerekçesiyle ikilik istemediğini ortaya koyuyordu. Bu da yeni kurulacak partinin çok uzun ömürlü olmayacağını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa yeni fırkaya kesinlikle cephe almış parti programının gizli eller tarafından çizildiğini öne sürmüştür. Partiyi cumhuriyet konusunda samimiyetsizlik ve ciddiyetsizlikle suçlamıştır, Parti programında yer alan “itikad-ı diniyeye hürmetkârlık” ilkesinin softaları kışkırttığını söylemiş ve programı ‘*en hain kafaların eseri*’ olarak nitelendirmiştir. (Atatürk, 1999; 601-602)

TCF'ye ilk istifa eden 11 üyeden başka 18 kişi daha katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı önlemler partinin aza sayısının artmasını önlemiştir. Yakup Kadri, Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu ve Güneydoğu'yu temsil eden mebuslarla görüşmeler yaptığını ve istifa sayısını azalttığını anlatmaktadır. (Karaosmanoğlu, 1984; 84) Ali Fuat Paşa ise partinin muhafazakârları partiye kabul etmediğinden bahisle kabul etseydi firkanın 80'e yakın üyesi olacağını ileri sürmektedir. (Cebesoy, 1960; 111).

Türkiye 1925 yılına yoğun siyasi tartışmalar altında girmişti. Ancak 1925 yılında ülke kaderine yön veren daha ciddi gelişmeler yaşanacaktır.

Bunların en önemlisi kuşkusuz Doğudan gelen isyan haberi idi. 19. yüzyılın ortalarından beri doğuda devam eden huzursuzluğun iç ve dış etkiler olmak üzere çok boyutlu yönleri vardır. Hilafetin kaldırılmasından itibaren doğu illerinin durumu oldukça hassas bir hal almıştı. Devletin merkezi otoritesinin tam olarak sağlanamamış olması, bölgenin aşiret yapısı sorunların temeline inilmesine engel olan amillerdi.

1925 yılının Şubat ayında doğu illerinde patlak veren Şeyh Said İsyanı sonuçları bakımından Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutar. İsyanın Kürt devleti kurmak için mi hilafeti geri getirmek için mi çıktığı çokça tartışılmıştır. Metin Toker, Şeyh Sait'in hilafeti geri getirmek için isyan ettiğini, Şeyh Sait'in bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade, bir karşı ihtilalin darbecisi gibi hareket ettiğini ve açtığı bayrağın hilafet bayrağı, şariat bayrağı olduğunu öne sürer. (Toker, 1968; 17.)

İsyan iç politikanın da hareketlenmesine neden oldu. Ayaklanmanın başlaması ve geniş bir alana yayılmasından sonra şark vilayetlerinin bazılarında bir ay müddetle idare-i örfiye ilan edildi. 25 Şubatta Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bir madde eklenerek dini siyasete alet etmek maksadıyla cemiyet kurmak yasaklandı ve bu tür cemiyetleri kuranlar veya bu cemiyetlere üye olanların vatan haini addedilmesi kabul edildi. (TBMM ZC, c: 24, s. 306-311). Buna rağmen CHF'nin otoriter eğilimli şahin kanadı isyana karşı alınan önlemleri yeterli bulmuyor ve hükümeti eleştiriyordu. Bu grup daha ilk günden isyan ile TCF'yi ilişkilendirmekte gecikmemişti. Fethi Bey olayı geniş bir karşı devrimin başlangıcı olarak görülüp sert tedbirleri alınmasını isteyenlere karşı çıkıyordu. (Aybars, 1982; 99-100) "Lüzumsuz şiddetle elimi kana boyamam" diyerek istifa etti ve yerini İsmet Paşa'ya bıraktı. (Göldaş, 1997;412-413) İsyan hadisesinin ardından iki tane İstiklal Mahkemesi kuruldu. Bunlardan birisi Şark İstiklal Mahkemesi olup isyan bölgesinde görev yapacaktı. Diğeri ise Ankara İstiklal Mahkemesi'ydi ve yetki alanı ülkenin tamamıydı. İnönü'nün düsturu 'devlet eşkiyaya ödün vermez' idi.(Heper, 1999; 156)

İsyan ile mücadele kapsamında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu laiyhası Meclis gündemine 4 Mart günü geldi. Kanun hükümete son derece geniş yetkiler tanıyordu. TCF kanuna kişi hak ve hürriyetlerine karşı

olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Ancak görüşmeler sırasında CHF'liler TCF'lileri fesat yuvaları kurmak, isyan ve irticayı teşvik etmekle suçladılar. Kanun ezici CHF üstünlüğünün olduğu mecliste 22 red oyuna karşılık 122 kabul oyuyla 2 yıl geçerli olmak üzere kabul edildi. (TBMM ZC, c.15, s. 131-143) Kanuna göre “irticaya ve memleketin iç düzenini ve emniyet ve asayişini ihlale yönelik her türlü teşkilat ve bu yönde yayın yapan bilumum basın kurumu hükümetçe kapatılacak ve sorumlular İstiklal Mahkemesi'ne verilecektir.” Hükümet muhafazakâr, liberal, Marksist her kesimden bütün gazeteleri kapattı. İstanbul basının önemli isimleri isyanı kışkırtmak suçundan tutuklanarak idamla yargılandılar. Hükümet, isyancıların öne sürdüğü, hükümetin İslam dinine aykırı hareketleri olduğu iddialarını bu gazetecilerin yazılarından öğrendiklerini iddia ediyordu. Ancak sanıkların birçoğu Türkçe okuma yazma bilmiyordu. (Köker, Temmuz 1999; 43-44.)

Şeyh Sait ayaklanması vesilesiyle Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan yararlanarak girişilen genel sindirme hareketi içinde TCF de ortadan kaldırıldı. Şark İstiklâl Mahkemesi'nde ayaklamayı dolaylı olarak kışkırtmak suçuyla yargılananlar arasında TCF Urfa katib-i mesulû de vardı. Mahkeme 25 Mayıs'ta görev bölgesi içindeki bütün TCF şubelerini kapattı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce de dini siyasete alet etmek gerekçesiyle yargılanan Salih Başo ve arkadaşları davası dolayısıyla partinin Cağaloğlu merkez şubesi kapatıldı. TFC programında yer alan “*efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkar olma*” ilkesiyle gericiliğin kışkırtıldığının kanıtlandığını kabul eden hükümet gereğini yapma fırsatı buldu. İstiklal Mahkemesi bu maddenin halkı irticaya ve isyana sevk ettiğini ileri sürdü. (Tunçay, 1999; 153) Yaşar Kalafat'ın belirttiğine göre yıllar sonra TFC ile Şeyh Sait olayının ilişkisini öğrenmek isteyen Abdi İpekçi, İsmet İnönü'den “*direkt ilişkisi olmadığı*” cevabını almıştır. (Kalafat, 1992; 88) Ancak dönemim başvekili İsmet Paşa'nın hükümeti 3 Haziran 1925 günü Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak TFC'yi dini duyguları kullanarak halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle kapatmıştır. Böylece TCF Türkiye'de irtica gerekçesi öne sürülerek kapatılan ilk parti oldu. Terakkiperver Fırka gerçekten “irticacıyı teşvik” mi ediyordu? Aslında bu iddia sadece Terakkiperver Parti'yi kapatmanın aracı oldu. Gerçekte TCF'nin irticayı doğrudan teşvik

ettiğine ya da partinin muhafazakârları temsil amacıyla yola çıktığına dair iddiaları temellendirmek güçtür. TCF dönemin iktidarı tarafından kendi güçlerini sınırlandırabilecek potansiyel bir tehdit olarak algılandığı için ortadan kaldırılmıştır.

2.1.2. İslam Koruma Partisi

Parti 19 Temmuz 1946'da İstanbul'da kuruldu. Merkezi Beyoğlu'nda Bekar Sokak'ta idi. Partinin kurucuları Necmi Güneş, Mustafa Özbek ve Ziya Süer'dir. Parti teşkilat kuramamış ve faaliyette bulunamamıştır. (Tunaya, 1952; 708- 709)

Partinin gayesi siyasi amaç taşımaksızın İslamlar arasında sevgi ve dayanışmayı artırmaktır. Adında parti kelimesi bulunduğu halde, kuruluş dilekçesinde partinin maksadı “her türlü siyaset ve siyasi partilerden uzak olarak sırf İslamların medeniyeti, tesanütü, menfaati, birbirine sevgi, yardımı, birliği yolunda ülkeyi koruma gayesinden ibaret olarak Türkiye Cumhuriyeti Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş bir cemiyet olduğu” ifade edilmiştir. Parti kadın ve erkeği eşit kabul etmektedir. Yeşil zemin üzerinde gönderinin üst köşesinde beyaz bir güneş bulunan bir bayrağı vardır. Parti dini alet ederek siyasete karışmaktan Sıkıyönetim Komutanlığınca 12 Eylül 1946'da kapatıldı. (Akkerman, 1950; 55)

2.1.3. Türk Muhafazakâr Partisi

8 Temmuz 1947'de İstanbul'da kuruldu. Merkezi Beşiktaş'ta Kılıçali'dedir. Cevat Rıfat Atilhan, Zekai Dik, Yekta Güreli partinin kurucularıdır. Parti teşkilatlanamamıştır. Yayın organları “Mücadele” ve “Milli İnkılâp” gazeteleridir. (Tunaya, 1952; 710)

Parti programında İslamcılık fikri ağırlıktadır. Partinin gayesi Türk milletini medeni âlemde mümtaz, mesut ve müreffeh bir hale getirmektir. Türk vatanını dünya çapında mamur ve zengin bir vaziyete sokmak, genç nesli devlet makamlarına ve milli sorumluluklara iştirak için yetiştirmek ve bize ecdaddan miras kalan bütün maddi ve manevi kıymetler ve hazineleri korumak amaçlanmıştır. Parti çocuk ve aileye, milli ahlak ve ananeye

önem veren ve memleketi kısa zamanda yapıcı metotlarla maddeten ve manen yükseltmeyi hedef tutan bir partidir. Parti cumhurbaşkanını halkın seçmesini savunmaktadır. Yüksek dereceli hâkimlerden 40 kişilik bir heyet seçilerek hâkimlerin ve icra vekilleri üyelerinin yargılamasını yapmasını savunan parti idarede tevsiî mezuniyeti öngörmektedir. Askerliği kısaltmak, evlenmeleri kolaylaştırmak, kadının eve bağlanmasını sağlayıcı tedbirler almak, ticari alanda serbestliği sağlamak, devlet parasını çalanlarla suiistimal yapanlara sarı cüzdan vermek, toprak davasını önemle ele almak, sıhhi ve zirai işlerin memleketin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini sağlamak partinin diğer vaatleridir. (Tunaya, 1952; 708- 709) Komünizme ve Yahudliğe karşı cephe alan ve dış ilişkilerde bir “Türk-Arap Birliği” hedefleyen bir partidir. (Bozkurt, March 2013; 82) Parti liberal muhafazakâr bir partidir. Yayılma imkânı bulamamıştır. Parti 1953 yılında kapatılmıştır. (Yücel, 2006; 32)

2.1.4. Millet Partisi (MP)

20 Temmuz 1948’de Ankara’da kuruldu. Partinin kurucuları İstanbul milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul milletvekili Enis Akaygen, tarihçi-gazeteci Prof. Dr. Y. Hikmet Bayur, avukat Prof. Kenan Öner, Dr. Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, İstanbul milletvekili Osman Nuri Köni, Afyonkarahisar milletvekili General Sadık Aldoğan idi. (Tunaya, 1952; 712- 713)

Çok partili rejime geçişin sancuları yaşanırken CHP ve Demokrat Parti (DP) safalarında partilerinin faaliyetlerini yeterli görmeyen aşırı uçta olan ve “müfritler” olarak adlandırılan kesimler bulunuyordu. DP içindeki müfrit grup CHP’ye daha sert muhalefet yapılmasından yanaydı. Kendi partilerinin tutumunu “tavizkar” olarak nitelendiriyor ve karşı çıkıyorlardı. 10 Mart 1948’de DP, Sadık Aldoğan, Kemal Silivri, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni’yi partiden ihraç etti. İhraçları uygun görmeyen ve bunlarla aynı görüşte olduklarını öne süren Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet oğuz ve Hasan Dinçer 24 Mart’ta ihraç edildiler. (Teziç, 1976; 274- 275)

DP'den ayrılanların bir bölümü 20 Temmuz 1948'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın liderliğinde Millet Partisi (MP)'ni kurdular. Fevzi Çakmak 1946 seçimlerinde DP'nin İstanbul listesinden bağımsız aday olarak milletvekili seçilmişti. Fevzi Çakmak başkanlığa getirilmişti ama asıl başkan Hikmet Bayur'du. Liderler arasında birbiriyle çalışması güçlük çıkarabilecek birçok kuvvetli şahıs vardı. Bu durum partinin uzun ömürlü olamayacağına göstergesiydi. 1949 yılı içinde Meclisteki "Müstakil Demokratlar Grubu" ile Afyon'da kurulmuş olan "Öz Demokratlar Partisi", MP'ne katıldı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 42- 44) Partinin kurucuları kendilerinin Demokrat parti içindeki liberallerin temsilcileri olduğunu iddia etmekteydiler. (Karpaz, 1967; 338)

MP, DP'yi muvazaa partisi olmakla suçluyordu. Celal Bayar, MP'nin kurucularına çatarak şöyle dedi: "Bu zevat suni, menfi, haysiyet kırıcı vadilere sürüklenerek devirlerini tamamlamak gibi bir bedbahtsızlığa düşmesinler." (Ahmad ve Ahmad, 1976; 45) MP hem CHP'ye hem de DP'ye karşı sert bir muhalefet yapıyordu. DP'yi "danışıklı" muhalefet olmakla ve muhalefeti "satmakla" suçluyorlardı. (Teziç, 1976; 274- 275) MP durmadan Demokratlar ile Halklılar arasındaki "balayı"ndan söz ediyor, bunu Demokratların CHP iktidarının devamını kabul etmiş olmalarının bir delili olarak gösteriyordu. (Karpaz, 1967; 294)

MP programına göre cumhuriyetçi, liberal, adalet ve milliyetçilik esasına bağlı bir partidir. Dine ve milli geleneklere bağlı olan MP, Türkiye'de çeşitli din ve mezheplere bağlı bulunan cemaatlerin dini örgüt kurmalarını savunmaktadır. Parti özel ve siyasal hayatta ahlakı egemen kılmak, aile müessesini yükseltmek, halka ve gençliğe ulusal çıkarları aşılacak emelindeydi. Ekonomide ılımlı bir görüşe sahip olan parti her türlü tekele karşıdır. Devletçiliğe karşıdır. Bunun yanında aşırı kar tutkusuna, haksız sömürüye de karşıdır. MP ekonomide özel girişimi savunmakla birlikte ticaret burjuvazisinin serbestçe gelişmesini engelleyen ilkelere yer verdiği için bu kesimlerden kitlesel bir destek görmemiştir. Laikliğe karşı olan tepkilerden yararlanmaya çalışsa da köylü, toprak sahibi ve tüccarın ekonomik taleplerine yönelik çözüm önerisi sunamadığı için şahıs partisi olmanın ötesine geçip kitle partisi olmamıştır. (Teziç, 1976; 274- 275)

Parti cumhurbaşkanının sadece bir devre için seçilmesi gerektiğini savunuyordu. Devletin görevinin insan şahsiyetinin gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak olduğunu ileri süren parti bunu sağlamanın temelini ise adaleti yerleştirmek olarak görüyordu. MP okullarda vatan sevgisine dayanan yeni bir eğitim sisteminin kurulması gerektiğine inanıyordu. İşçilere grev hakkı tanıyan parti köylülere toprak ve tarım araçları dağıtmayı vaat ediyor, fakat toprak dağıtımında özel mülkiyete saygı gösterileceğini taahhüt ediyordu. (Karpaz, 1967; 339) Parti işçi ve çiftçilere cazip öneriler sunmuş olsa bile halk tarafından ciddi bir muhalefet partisi ya da iktidar adayı olarak görülmedi.

Parti 58 vilayette teşkilat kurmuştur (Tunaya, 1952; 717) ama seçmen kitlelerinin çoğunluğunun desteğini sağlayamamıştır. Bunun sebebini partinin önemli meseleler üzerinde durmayarak, Halkçıların ve Demokratların politikasını tenkit edecek yerde, şahıslarla, özellikle de İnönü ile uğraşmasında aramak lazımdır. (Karpaz, 1967; 338)

MP, 8 Ekim 1949'da komisyonca hazırlanan seçim tasarısına itiraz etti. Bu durum CHP ile çatışma alanında DP'yi ortada yapayalnız bırakıyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 58) MP seçim kanununda yapılan değişiklikleri yeterli görmediğinden 1948 ara seçimlerine katılmadı. 1950 seçimlerinde MP 22 ilden 205 aday gösterdi. 1950 seçimlerine katılarak ancak Kırşehir'den bir milletvekili çıkarabildi. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 65-Tunaya, 1952; 714) 50 seçimlerinde MP 8 milyon oydan ancak 240.209'unu alarak 1 milletvekili çıkarabildi. (Karpaz, 1967; 339)

16 Kasım 1949'da Millet Partisi'nin Denizli milletvekili olan Reşat Aydın, İnönü ve Bayar'a karşı General Sadık Aldoğan, Fuat Arna ve Osman Bölükbaşı tarafından bir suikast düzenlendiğini iddia etti. Arna ve Bölükbaşı tutuklandı, fakat soruşturma sonucunda suçlamaların yersiz olduğu anlaşıldığından serbest bırakıldılar. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 59)

1950'de Türkiye'de iktidar partisi değişti. 27 yıllık CHP iktidarından sonra artık iktidar DP idi. MP, CHP iktidarında CHP'ye karşı izlediği sert muhalefeti bu kez DP'ye yönlendirdi. 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak hayatını kaybetti. Mareşalin cenaze törenindeki olaylarda görüldüğü gibi dinci unsurların Millet Partisi'ni tutar gözükmeleleri basında antipati uyardı ve asıl muhalifler DP'ye kaydı. (Karpaz, 1967; 339)

MP, CHP aleyhinde şiddetli bir propaganda yürütüyordu. Partinin Kaman mitinginde CHP aleyhinde çirkin sözler söylenmişti. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi/ BCA, 490.1.0.0/440.1822.3) Ayrıca Millet Partisi'nin tertip ettiği çeşitli toplantılarda mahiyeti suç teşkil eden konuşmalara yaptığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılan Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. (BCA, 30.1.0.0/ 9.53.6)

1951'de Millet Partisi'nin İstanbul İl Kongresi yapıldı. Kongre Fatiha okunarak açıldı. Laiklik ve parti faaliyetleri sorunu artık açıkça tartışılıyordu. Konuşmacılardan Hikmet Haznedar konuşmasını şu soru ile bitirdi: "... Dini niçin siyasete alet ediyoruz? ... Bir siyasi partinin hitabet kürsüsü cami kürsüsüne benzetilemez. Burada ancak memleket meseleleri konuşulur. Anlamıyorum, bu parti İslam dini partisi midir yoksa sadece Millet partisi midir?" Partinin tutumları parti içinde de tartışılıyordu. Partinin İzmir İl Kongresinde sadık Aldoğan "MP iktidara geçerse, Meclisten çıkmış dinle ilgili bütün kanunları kaldıracacağım" diyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 83) Partinin laikliğe karşı aldığı tavır partinin sonunu hazırlayacaktı. Millet Partisi Birinci Kongresi'nde(1950) Partinin Atatürk İnkılâplarına cephe almadığını bildirmişti ama yaşanan gelişmeler bunun tersini gösteriyordu.

1952 Mayısında MP'nin Ankara Kongresi toplandı. Atatürk'ün kabrine çelenk koyulmasını istemeyen bazı delegeler duygularını açıkça ortaya koyunca şaşkınlık ve üzüntü doğuran bir tartışmaya yol açtı ve Hikmet Bayur gibi Atatürkçüler Kongreyi terk ettiler. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 97) Partinin 1953 kongresi tam bir karışıklık içerisinde geçti ve muhafazakârların partiyi ele geçirmesi ile sonuçlandı. İlerleyen süreçte Yusuf Hikmet Bayur'un başını çektiği yaklaşık 40 kişilik grup MP'nin Atatürk'e ve devrimlere karşı olduğunu ileri sürerek istifa etti. Savcılık bu açıklamayı ihbar gibi kabul etti ve parti ileri gelenlerinin evleri arandı. 8 Temmuz 1953'te MP'nin faaliyetleri hakkında bir soruşturma açılmıştı.13 Kasım 1953'te MP idarecileri aleyhinde açılan davada hakime hakaret eden maznunlardan Nurettin Ardıçoğlu ve Avukat Abdurrahman Boyacıgiller hakkında takibat yapılmasına karar verildi. (BCA, 30.1.0.0/ 79.524.30) Soruşturmanın gereği gibi yapılabilmesi için parti mahkeme kararıyla

geçici olarak kapatıldı. (Teziç, 1976; 276) Parti arabozucu faaliyetlere girişmekle ve dini kendi çıkarlarına alet etmekle suçlanıyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976;111) Kongrede geçen olaylar bu karar için ortada görünen bir sebep olarak gösterildi. Bu kararın verilmesinde DP hükümeti ile aralarında anlaşma olduğu iddialarını İnönü reddetti. Kasım Gülek, MP'nin kapatılmasını eleştirdi ve Demokratlara hücum etti. CHP eleştirileri yumuşatmak amacıyla başka bir bildiri yayınladı ve amaçlarının “son icraatın tenkidi mahiyetinde değil, bilakis inkılâpları muhafaza lüzumundan” kaynaklandığını ileri sürdü. (Ahmad ve Ahmad, 1976;112)

26 Eylül 1952'de MP'nin 13 üyesi gericilik hareketlerine neden olmakla suçlanarak haklarında dava açıldı. Savcı, bu partiyi, “din devletinin geri getirilmesini amaç edinmekle” suçlayarak kapatılmasını istedi. 27 Ocak 1954'te MP kapatıldı. Ankara 3. Sulh Ceza mahkemesi, “Millet Partisi'nin dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet” olduğunu kararında açıkladı. (Ahmad ve Ahmad, 1976;115-118)

MP kökeninden gelen siyasetçiler daha sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurdular. (1954) partinin lideri kuvvetli bir hatip olan Osman Bölükbaşı idi. Parti 1954 seçimlerinde 5 milletvekilliği kazandı. Bu parti 1957'de 4 milletvekilliği kazandı. Partinin lideri Osman Bölükbaşı bu sıralar hükümeti tenkit ettiği için hapisteydi ve hapiste olduğu halde milletvekili seçilmeyi başarmıştı. (Karpat, 1967; 340) Parti daha sonra Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını aldı. Millet Partisi, 1960'dan sonra kurulan milliyetçi partilerin çekirdeği oldu. (Teziç, 1976; 277)

2.1.5. İslam Demokrasi Partisi

İslam Demokrasi Partisi (İDP)Ağustos 1951'de İstanbul'da Cevat Rifat Atilhan'ın liderliğinde kuruldu. İkinci başkan Zühtü Bilimer, umumi kâtip emekli Albay Kerim İnan idi. Partinin diğer kurucu üyeleri ise şunlardı: Emekli bahriye zabiti Hakkı Sadık Acarlı, emekli Yarbay Hamit Tekinsoy, emekli Albay Nuri Çallı, emekli Binbaşı Feridun Okyanus, İ. Galip Hamikoğlu, tüccar Hacı Nuri Erdoğan, terzi A. Naci Yeter, inşaatçı Mehmet Reşat Düşünür, bakkal ve kütüphaneci Ahmet İlkol, maran-

goz fabrikası sahibi Neşet Aslın, inşaat ustası Şevket Üzümcü, marangoz Mehmet Düşünür. (Tunaya, 1952;s.742)

Partinin gayesi “maddi ve manevi ölçülerle ve bütün mana ve şümü-lüyle Türk milletini medeni âlemde mümtaz ve tarihi ile şerefli mazisine layık bir refah ve ümran seviyesine çıkarmak ve Türk vatanını en ameli ve yapıcı sistemlerle ve çalışmalarla baştanbaşa imar etmek”tir. İDP ahlak, anane, adalet, çalışma, iş, hürriyet umdelerinden hiçbir taviz ve fedakârlık yapmayacaktır. Gayeyi gerçekleştirecek aksiyon programının ana prensip-leri şunlardır:

- 1- Türk milletini tarihe bağlamak
- 2- CHP'nin altı umdesi olarak Anayasaya girmiş olan “demokrasiye zıt” bütün kanunları bir anda kaldırmak
- 3- Türk milletinin arzu ve isteklerine, karakterine ve menfaatlerine uymayan mana ve gayesi açıkça anlaşılmayan birçok tevil ve tefsire yol açan umde ve prensiplerin kanun yoluyla ve milletin iradesiyle kaldırılmasına çalışmak
- 4- Vicdan hürriyetinin kabulü
- 5- Komünizm ve farmasonluk gibi gizli ve ihtilalcı kuvvetlerin faali-yetini kesinlikle ve şiddetle menetmek

Parti kuvvetler ayrılığı prensibini savunmaktadır. Seçim sisteminin değiştirilmesini talep etmektedir. Parti kültür ve köy işlerine hususi önem atfetmiştir. Köyde “bir Orta Afrika sefaleti ve ilk çağ hayatı hüküm sürdü-ğünü” ileri sürmektedir. Köy kalkınmasında esas köy okuludur ve burada hakiki İslamiyet öğretilenektir. Evlenme kanuni şartlara bağlanarak teşvik edilecektir. Ticaret serbest olacak, kısıtlamalar kaldırılacak, tekel idareleri lağvedilecektir. Makam ve memuriyet nüfuzunu suiistimal ederek milli bünyenin ahlaki, iktisadi ve siyasi varlığını bozanlar ağır cezalara çarptırılacaktır. (Tunaya, 1952; 743-744)

50li yıllarda İslami kimliğiyle kurulan partilerin en ilgi çekeni oldu. Parti kısa sürede 10 ilde 150 şube açtı ve 2000'in üzerinde üye kaydı yaptı. Dönemin dindar basını Demokrat Parti'yi eleştirirken İDP'ni öven yazı-larla dindar halkı bu partiye kanalize etmeye çalışıyordu. (Aykol, 2011;

76) Parti şubeleri Menemen, Karşıyaka, Ulus, Samsun, Amasya, Gerze, Hopa, Erzurum, Adapazarı ile İstanbul ve Kocaeli'nin tüm kazaları açılmaya hazır hale getirilmiştir. Bunlardan başka 191 şubenin açılması için de partiye müracaat yapılmıştır. (Bozkurt, 2013; 83)

İDP'nin Bursa il teşkilatının açılışında parti binasına sancak çekmesi ve dualı açılış merasimi için hükümetten resmi izin talebinde bulunması, partinin “dini siyasete alet ettiği” şeklinde yorumlanacak ve hakkında açılacak kapatma davasında savcılık makamının öne sürdüğü kapatılma nedenlerinden biri olarak gösterilecektir. (Bozkurt, 2013; 84)

İDP'nin adında yer alan, “İslam” ibaresinin kullanılması maksatlıydı ve parti yöneticilerine göre tarihsel bir gerçeği vurgulamaktaydı. Atılhan, İslam'ı bir dinin ibaresi olmakla birlikte, bir siyasetin, bir doktrininin de sembolü olarak görmekteydi. O, demokrasiyi, modern garp demokrasisi ve İslam demokrasisi olarak ikiye ayırmaktaydı. Birincisi, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra dünyaya egemen olan fakat Yahudilik ve Farmasonluk tarafından kontrol edilen “sahte” batı demokrasisi; diğeri de geçmişi çok daha eskilere dayanan, meşvereti ve danışmayı esas alan İslam demokrasisi idi. Atılhan, İDP'nin İslami demokratik kimliğini “İslam” ibaresiyle klasik demokrasiden ayırmakta ve onu halk egemenliğine dayalı gerçek bir demokrasi olarak tanımlamaktaydı. (Bozkurt, 2013; 90-91)

Hükümet, partinin taşıdığı “irtica” tehlikesinden dolayı il valiliklerine bir genelge göndererek İDP'nin faaliyetleri hakkında uyanık olmalarını istemişti. İçişleri Bakanı partinin söylemlerinden ve yayınlarından partinin din esasına dayanan bir dernek olduğunun anlaşıldığına dikkat çekiyordu. Bakanlık, İDP'nin büyüdükçe vereceği zararın artacağını ileri sürerek partinin faaliyetlerine son verilmesi önerisinde bulunmaktaydı. (BCA, 130.10/ 79.524.29.)

İDP'ne Cemiyetler Kanunu'nun 24. Maddesini ihlalden dolayı dava açıldı ve 3 Mart 1952'de mahkeme kararıyla kapatıldı. Genel Başkan Cevat Rifat Atılhan ve 15 kurucu üye hakkında soruşturma başlatıldı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 94) Aralık 1952'de hükümet Ahmet Emin Yalman'ın hayatına suikast hazırlama teşebbüsünden İslam Demokrasi Partisi'nin sorumlu olduğunu açıkladı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 104)

İDP'nin kapatılması hem parti çevresinde hem de partiye karşı olanlar arasında yankı buldu. İDP'nin kapatılması, partiye yakın bazı çevrelerde DP'lilerin ikiyüzlü bir siyaset uyguladığı yönünde yorumlanmıştır. Eşref Edip, DP'lilerin CHP ile din konusunda ortak bir tavrının ve gizli bir anlaşmasının olduğunu iddia etmiştir. O'na göre, İslami hassasiyetleri olan İDP'nin ve MP'nin kapatılması bu ortak tavrın bir sonucu olarak gerçekleşmişti. İDP'nin kapatılması, partiyi; laiklik karşıtı ve "irticai" bir oluşum olarak gören laik basında olumlu karşılanarak desteklenmiştir. (Bozkurt, 2013; 96-99)

İDP, 50'li DP döneminde İslami söylem ile ortaya çıkmış bulunan ve kitlesel bir destek bulmasa bile kamuoyunda gürültülü bir yer tutmuş olan bir parti idi. İDP'nin kapatılmasından itibaren İslamcı kesim bir müddet siyasi arenada dikkat çekici bir şekilde yer almadı. Ancak İDP'nin siyasi söylemi sonraki İslami referanslı siyasi oluşumlar tarafından tevarüs edildi. Özellikle İsrail ve mason karşıtı söylemler siyasal İslamcılar için revaçta olmaya devam etti.

2.2. Komünizm Gerekçesi ile Kapatılan Partiler

Milli Mücadele'nin ilk yıllarında BMM Hükümeti ile Bolşevik Sovyet Rusya'sı arasında 1920 Moskova Antlaşması ile bir ittifak kurulmuştu. İki ülke sınır ihtilaflarını halletti ve Sovyet Hükümeti Türkiye'ye askeri ve mali yardımlarda bulundu. BMM Hükümeti ile Sovyet Rusya aynı emperyalist güçlere karşı mücadele ediyordu ve ortak düşman o devirde siyasi yalnızlık içinde bulunan iki eski düşmanı yeni dostlar yapıvermişti. Bu yıllarda Türkiye'de de Bolşeviklik fikri epey merak uyandırmış ve işgal döneminde bazı yerlerde mahalli şura hükümetleri kurulmuştu. Mütareke döneminde ve BMM'nin açıldığı yıllarda ülkede çeşitli sol fraksiyonlar faaliyet gösteriyorlardı.

Bolşevik yanlısı örgütlerden birisi Yeşilordu Cemiyeti idi. Örgüt 1920'de gizli olarak kurulmuştu ve 14 kadar milletvekili de bu oluşuma dâhildi. Örgütün vurucu gücü Çerkez Ethem ve O'nun "Kuva-yı Seyyare"siydi. Örgütün başyazarlığını Arif Oruç'un yaptığı, Eskişehir'de çıkan "Yeni Dünyanın Yıldızı" adında bir yayın organı vardı. 18 Ekim

1920'da Ankara'da yasal "Türkiye Komünist Partisi" kurulunca Yeşilordu çalışmasına son vermiştir. Yeşilordu Cemiyeti, İslam inanışlarını göz önünde bulundurarak komünizme dinsel bir içerik kazandırmaya çalışmıştır. (Kili, 1995; 93- 95) Yeşilordu Cemiyeti İslami-sosyalizan bir örgüttür.

Yeşilordu Cemiyeti'nin kuruluşundan Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi vardı. Cemiyet başlangıçta ne gizli ne de komünist bir teşekküldü. Cemiyet başlangıçtaki kuruluş hedeflerinden sapmış ve komünist temayüller taşımaya başlamıştı. Başlangıçta Milli Mücadele'nin ehemmiyet ve zaruretini anlatmak için kurulan cemiyet zamanla milli birlik için tehdit haline gelmişti. (Darendelioğlu, 1979; 45- 47) Bu yüzden cemiyet lağvedilerek faaliyetlerine son verildi. Ancak cemiyet lağvedilmesine rağmen faaliyetlerine gizli olarak devam etti.

Milli Mücadele yıllarında Sovyet Rusya ile yakınlaşmanın sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştur. Parti gizli sol örgütleri sona erdirmek, ulusal eylemi saptırma eğilimi gösteren girişimleri disiplin altına almak amacıyla kurulmuştur. Kılıç Ali, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu içerisinde komünist eğilimin hissedilmeye başlaması üzerine -gerektiği zaman kapatılmak şartıyla- bir komünist parti kurmayı yararlı gördüğünü belirtir. Mustafa Kemal Paşa'nın teşvikiyle kurulan partide Gazi'nin teşvikiyle Kılıç Ali, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Bey gibi milletvekilleri görevlendirilmiştir. (*Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 2006; 170- 171) Parti kurulmuştur ama partinin kabul ettiği komünizm ile Rusya'nın komünizmden anladığının aynı olmadığı bilinmektedir.

Milli Mücadele döneminde bir de gizli çalışan bir Türkiye Komünist Fırkası vardır. Bu parti bir süre gizli çalıştıktan sonra "Halk İştirakuyyun Fırkası" adı ile yasal olarak çalışmaya başlamıştır. Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınmasından sonra partinin çalışmaları önlenmiştir. 1922'de tekrar ortaya çıkmış ama Rauf Bey Hükümeti zamanında kapatılmıştır. (Kili, 1995; 95-97) Yeni Dünya gazetesi fırkanın yayın organıdır. Gazetenin sahibi Hakkı Behiç, başyazarı ise Arif Oruç'tu. (Darendelioğlu, 1979; 74)

Milli Mücadele döneminde komünist eğilimlere karşı ikircikli bir tavır takınıldığı görülmektedir. 1922 sonlarında batı cephesindeki durumun Türk tarafı lehine değişmesine kadar komünist-sosyalist eğilimlerin varlığı şiddetle bastırılmamışken bu dönemden sonra tavır değişikliğine gidildiği görülmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 1922’de yaptığı bir açıklamada BMM idaresinin halk hükümeti idaresi olduğunu vurguladıktan sonra komünizme karşı tavrını belirtmiştir. “Şurasını unutmamalı ki, bu tarz-ı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz, ne Bolşvikiz, ne de Komünist; ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkâruz. Hulasa, bizim şekl-i hükümetimiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet “halk hükümeti” diye yadedilir.” (Parla, 1995; 290)

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren komünizm otoritelerce hoş karşılanmamıştır. Devletin geleceği ve rejimin bekası adına bir tehdit olarak görülmüştür. Komünizmin beynelmilelci yanı da ulusal bağımsızlığa aykırılığı görülmüştür. Bu yüzden Türkiye’de komünist partilerin yaşamlarını sürdürmelerine izin verilmemiştir. Komünist eğilimli kişiler gizli cemiyetler kurma ve partileşmede son derece mahirdir. 1960 yılına kadar Türkiye’de parti kurma girişiminde sol kesimin oldukça faal olduğu görülmektedir. Kurdukları partiler kapatılmış olsa bile bir sonraki fırsatta hemen tekrar yeni bir parti kurmuşlardır.

Türkiye’de sol hareket cumhuriyetin ilk yıllarında yeraltına çekilmek durumunda kalmıştı. Milli Mücadele döneminde parti örgütlenmeleri kapatılan sol hareket faaliyetlerine basın-yayın yoluyla nispeten devam etmekteydi. Takrir-i Sükûn döneminde diğerleri gibi solun da basın-yayın kuruluşları kapatıldı. 1930’lu yılların başında Serbest Fırka denemesine koşut olarak ortamın partileşmeye müsait olduğunu düşünen sol kesim yeniden partileşme çabasına girdi. Ancak kısa sürede “muvazaa partisi” olarak kurulan ve rejim dışına çıkmama sözü veren Serbest Fırka’nın bile yaşamasına imkân olmadığı ortaya çıktı. Solun da partileşme girişimi neticesiz kaldı.

İlerleyen yıllarda sol hareket özellikle kültür-sanat faaliyetleri, basın-yayın çalışmaları ve üniversiteler üzerinde yoğunlaştı. Solcu öğretim

üyeleri çeşitli dergi ve gazeteler yayınladılar. 1940lı yılların son döneminde hükümet de ülkedeki solcu, komünist faaliyetlerden ve bunların ülkede meydana getireceği tahribattan kuşku duymakta idi. Nitekim bu dönemde bazı solcu öğretim üyeleri üniversitelerden uzaklaştırıldılar. (Goloğlu,1982; 224- 225)

Sol eğilimlere karşı devlet denetimi mekanizması işletilmeye devam ediyor olsa bile 1945 sonrası Türkiye'de solun dirilişine ve partileşme yoluyla legalleşme çabalarına tanık oldu. Bu partilerin hemen hemen tamamı kapatıldı.

2.2.1.Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi

Parti 26 Eylül 1930 tarihinde Edirne'de kurulmak istenilmiştir. Kurucusu mimar ve mühendis Kazım'dır. (Yücel, 2006; 28) Parti'nin gayesi "Türk amele ve çiftçisini sermayedarlara karşı müdafaa etmek, mütegalibe ve Murahabacının ellerinden kurtarmak, Türk hayatı içtimaiyesi yanında bu sınıfa da bir mevki temin etmektir." (Akkerman, 1950; 4)

Kazım Bey, partiyi parti nizamnamesinde cumhuriyetçi, milliyetçi, siyasi, iktisadi ve müstakil olarak tanımlamıştır. Partinin maksadı Kanun-ı Esasi'nin her vatandaşa eşit olarak tanıdığı hak ve salahiyetlerden amele ve çiftçiyi faydalandırmaktır. Parti amele ve çiftçiyi mecliste temsil edecektir. Parti nizamnamesinin 4. Maddesine göre inkılâpçıdır. İrtica ile birlikte memlekete zararlı oldukları için komünizm ve bolşevizmi ret ve telin eden Kazım Bey partisinin Gazi'nin açtığı yolda, inkılâbın emretmiş olduğu bütün yenilikleri benimsediğini belirtmektedir. Partiye girecek olanların Harekat-ı Milliye'ye aleyhtar vaziyet almamış olmaları gerekmektedir. Ecnebi memleketlerde tatbik edilen çalışma usullerinin Türkiye'de de tatbikini isteyen Kazım Bey gerekirse numune getirilmesini istemektedir. (Tunaya, 1952; 638)

Kazım Bey partisinin nizamnamesinde her ne kadar inkılâplara sadık kalacağını beyan edip komünizm ve bolşevizmi ret ve telin etmiş olsa da partisine komünist temayüller taşıdığından dolayı izin verilmemiştir.

2.2.2. Laik Cumhuriyet İşçi ve Çifti Fırkası

1931’de İstanbul’da Arif Oruç başkanlığında kurulmak istenmiştir. Ancak Komünist emeller taşıdığı gerekçesiyle kuruluşuna izin verilmemiştir. (Yücel, 2006; 28) Sol eğilimli maceraperest bir gazeteci olan Arif Oruç, Yeni Dünya ve Yeni Turan gazetelerini çıkarmıştır. 1926’daki Gazi’ye suikast girişimi nedeniyle İstiklal Mahkemesi’nce tutuklanıp Ankara’ya gönderilmiştir. Arif Oruç 1929 yılı sonlarında “Yarın” adlı bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Yaptığı yayınlar yüzünden başı sık sık hükümetle derde girmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemesi sırasında SCF’yi destekleyen yayınlar yapmıştır. SCF’nin kapanmasından sonra yayınları “İzmir valisi aleyhine neşriyat” diye tanımlanmış ve Oruç tutuklanmıştır ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Cezası onamamış olacak ki Arif oruç 1931 Haziranında gazetesinde bir program ilan ederek bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. Girişimin duyulması üzerine hükümete yakın kalem erbabı ile Arif Oruç arasında bir söz düellosu başlamıştır. Arif Oruç “vatan haini” diye nitelendirilmiş ve Çerkez Ethem ile ilişkisi gündeme getirilmiştir. (Tunçay, 1999; 288- 290)

Arif Oruç’un Yarın’da yayınladığı parti programına göre cemiyet kafa ve kol işçilerinden oluşmaktadır. Oruç, Cumhurbaşkanı’nın millet tarafından seçilmesini ve fırkalar üstünde tarafsız olmasını istemektedir. Her Türk vatandaşı İnsan Hakları Beyannamesinde belirtilen temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Seçim sistemi tek dereceli ve gizli oy esasına dayalı olmalıdır. Oruç’a göre Türkiye 12 iktisadi mıntıkaya bölünmeli ve mıntıkanın başına oyçokluğu ile 3 sene için seçilmiş bir reis bulunmalıdır. Mahalli kumanda heyeti kooperatif ve sendikaların üyelerinden oluşmuş bir meclis ile iç işlerini idare etmelidir. Mıntıklar İsviçre’deki gibi kantonlara bölünmelidir. Hükümet mıntıkların idari yetkilerini sınırlandıramaz. Parti adalet sisteminde jüri usulünün kabulünü savunmaktadır. 12 mıntıkanın cumhuriyet savcıları da halkın oylarıyla seçilmelidir. Siyasi suçlardan dolayı idam cezası verilmemelidir. 19 yaşına gelen hiç kimse işsiz kalmaz. Parti özel mülkiyeti tanımakla birlikte çiftçilerin üretim kooperatifleri dâhilinde bulunması gerektiğini savunmaktadır. Sendikalaşma hürriyetini savunmakta ve mıntika sendikalarının Umum Sendikal Birliği adı altında yurt çapında örgütlenmesini istemektedir. Arif Oruç’un programındaki ilgi

çekici bir nokta ise evlenme ile ilgilidir. Oruç 20 yaşını geçen herkesin evlenmek zorunda olduğunu söylemektedir. Orta eğitimin zorunlu olmasını savunmaktadır. Dış siyasette ise Türkiye'nin Avrupa ittifakına dâhil olmasını savunmakta Cemiyet-i Akvam'a girmeyi gerekli görmektedir. (Tunçay, 1999; 289) Arif Oruç'un programı tam bir halk hükümeti tasarısı içermektedir. Ancak parti programında yer alan "Cemiyet-i Akvam'a girme" ve "Avrupa ittifakına dahil olma" hedefi partinin komünist ideolojisi ile çelişmektedir.

Parti kurma girişimi akim kalan Oruç daha sonra gazete çıkarma girişimlerinde bulundu. Girişimleri kapatmayla neticelenen Arif Oruç geçimini sağlamak için çeşitli işlere atılmış ama dikiş tutturamamıştır. Basın özgürlüğünü savuna küçük bir kitap kaleme alan Oruç kitabı yazdıktan kısa süre sonra yurtdışına gitmiştir. (Tunçay, 1999; 289-293)

2.2.3. Çiftçi Köylü Partisi

24 Nisan 1946'da Bursa'nın Mudanya ilçesinde kuruldu. Kurucuları: Sıddık Sümer, İbrahim Öztürk Osman Özipek, Kemal Aydın ve Şükrü Tokay'dır. Çiftçilikle uğraşıyorlardı. (Yücel, 2006; 29)

Partinin gayesi Türk çiftçisinin inkişafını sağlamaktır. Programlarında zirai sanayinin gelişmesi için bir milli imece bankası kurulması isteğine yer vermişlerdir. Ayrıca toprak reformu yapılarak tarımsal alanların çiftçi ailesini geçindirecek büyüklükte korunmasını sağlamak üzere veraset ve intikal usullerinin yeni esaslara göre düzenlenmesi istenilmektedir. Kırtasiyecilik, teferruat ve modası geçmiş idare usullerinin kaldırılması ve bilhassa teşkilat fazlalığı ve israf temellerine dayanan mevcut devletin esaslı bir ıslaha tabi tutulması gerektiğini savunmaktadırlar. Parti sosyalizmandır. (Akkerman, 1950; 47)

Partinin doktrini iki esasa dayanmaktadır: "Şerefli seciyemizin tamamıyla yerine getirilmesi ve ananemizin muhafazası." Üçüncü umdesinde istiklal prensibini ve Türkün tarihi bütün vasıflarını zamanın icaplarına göre yaşatmak ve muhafaza etmek gerektiğine vurgu yapılmış ve bu sahada İslami esaslara dayanılmasını savunmuştur. (Tunaya, 1952; 695)

Bundan dolayı parti İslami-sosyalizan olarak nitelendirilebilir. Kanuna aykırı hareket ettiği gerekçesiyle 2 Haziran 1946'da mahkeme kararıyla kapatılmıştır.

2.2.4. Türk Sosyal Demokrat Partisi

26 Nisan 1946'da İstanbul'da kuruldu. Partinin program ve tüzüğü 30 Eylül 1948'de CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildi. (BCA, 490.10.0/437.1813.1) Partinin merkezi Fatih'te idi. Neşir organı yoktur. Kurucular Cemil Alpay (Genel Başkan), Sadık Acarlı (işçi), Mustafa Yıldız (Emekli binbaşı) ve Yakup Savaş idi. Parti 1950 seçimlerine 9 adayla katılmış ama başarılı olamamıştır. (Tunaya, 1952; 695)

Partinin gayesi bütün vatandaşların hak ve hukukunu koruyarak Türk devletine dünyada layık olduğu mevki sağlaması ve dış siyasette beynelmilelciliğe doğru bir istikamet takip etmektir. Programında din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara her türlü hürriyeti vermek, işçi ve çiftçilerin hayat şartlarını düzenlemek, kabinede bir emekliler bakanlığı kurmak, her nevi sermayenin cemiyetin yararına uygun şekilde kullanılmasını sağlamak, iktisadi ve zirai faaliyete sosyal prensiplere göre yön vermek ve üretici zümre arasında işbirliği temin etmek, komşu devletlerarasında gümrük ve pasaport engellerini kaldırmak, vatanın yükselmesi ve milletin refah ve mutluluğunu temin gayesiyle bütün vatandaşların hayat şartlarının güven altına alınmasını sağlamak için sosyal kurumlar oluşturmak, memlekette vatandaşların ihtiyacına göre sendikalar kurmak ve toprak reformunu tekrar gözden geçirmek, kadınların çalıştırılması işini ekonomik ve sosyal durumlara göre ayarlamak, askerlik yükümlülük ve hizmetlerini spor kurumları tarafından öğretmek suretiyle temin etmek ve müddetini kısaltmak, fiyat ve vergi sistemlerini bugünün sosyal esaslarına göre ayarlamak hususlarına yer vermiştir. (Akkerman, 1950; 48) Partinin ileri sürdüğü görüşler 50li yıllara göre hayli ileridir. Sosyalizan görüşlere sahip bir partidir.

Parti ilk önce Sosyal Demokrat partisi adıyla kurulmuştu. 29 Mart 1946'da parti hükümet tarafından kapatıldı. Milletlerarası gruplarla; özellikle Bulgaristan'daki sosyal demokratlarla ilişki kurmakla suçlanmışlar-

dı. Parti 26 Nisan'da Türk Sosyal Demokrat Partisi adıyla tekrar ortaya çıktı, fakat başarılı olamadı. Kurucusu Cemil Alpay ölünce parti 1951'de dağıldı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 18) İstanbul Emniyet Müdürlüğüne göre Parti 1951'de kurucu sayısı 3'ün altına düştüğü için münfesihi sayıldı. (Tunaya, 1952; 696)

2.2.5. Türkiye Sosyalist Partisi

14 Mayıs 1946'da İstanbul'da kuruldu. Partinin program ve tüzüğü 30 Eylül 1946'da CHP Genel Sekreterliği'ne sunuldu. (BCA, 490.10.0/436.1808.2) Partinin kurucuları Esat Adil Müstecaplıoğlu, Mecit Küçlü, İhvan Kabacıoğlu ve Aziz Üçtay'dır. (Tunaya, 1952; 696)

Partinin gayesi tarihi gelişmelerin gereklilikleri dikkate alınarak vatandaş haklarının sosyal prensipler çerçevesinde tahakkukuna çalışmak yani demokrasinin, sosyalizmin ileri manasında milliyetçiliğin ve laikliğin tahakkukunu sağlamaktır. Partinin programının esas gayesi Türkiye Cumhuriyeti'ni bir halk devleti haline getirmektir. Ferdin gelişmesini önleyen her türlü iktisadi ve sosyal adaletsizliği ortadan kaldırmak, tarihin seyri icabı bir arada yaşayan ve gelişen, aynı geleneklere sahip fertlerin hepsini millet olarak kabul etmek, içte ve dışta vatandaşların sömürülmesini önlemek, din ve vicdan işlerinde vatandaşları serbest bırakmak, vatandaşlara iş ve çalışma haklarını mutlak tanımak, vatandaşın şahsi emeği ile meydana gelen özel mülkiyet ile fikir, söz, basın, grev, gösteri, toplantı ve her türlü teşkilatlanma hürriyetlerini tanımak, seçimlerde nisbi temsil, sanayi ve ticarete sosyalist, mahkemelerde jüri esaslarını kabul etmek parti programında yer alan diğer hedeflerdir. Parti bazı şartlarda özel mülkiyeti kabul etmekle birlikte sosyalist bir partidir. Vatandaşın şahsi emeği ile meydana gelen özel mülkiyette şahsın tasarrufunu tanımakla birlikte milli servetin belirli bir zümrenin elinde toplanmasına ve israfına sebep olan, genel refahı zorlaştıran büyük arazi, fabrika, banka, toplu taşıma vasıtaları, madenler gibi büyük istihsal vasıtalarının kamulaştırılmasını savunmaktadır. (Akkerman, 1950; 49)

Parti, Türkiye Cumhuriyeti'ni tam bir halk devleti haline getirmek ve halkın kendi kendini yönetmesine olanak sağlayacak yasal düzenleme-

ler getirmek ilkesiyle “demokrat, Türk milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet düzeyini yükseltmek, vatandaşların gelişmesini engelleyen bütün sebepleri ve her türlü ekonomik ve sosyal adaletsizliği gidererek emek ve yetenekleri değerlendirmek ilkesiyle “sosyalist”; milli beraberliğin, siyasal ve ekonomik tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak ve başka uluslar için de bu hakları tanımak ilkesiyle “milliyetçi”; yeryüzündeki tüm halk kitlelerinin emperyalist ve sömürücü saldırılara karşı işbirliği yapmaları, savaşın nedenlerini ortadan kaldırmak, öte yandan da özgür, bağımsız bir dünya düzeni kurulması için çalışmak ilkesiyle “Beynelmilelci”; nihayet doğaüstü bir varlığa inanmak ya da inanmamak konusunda kişilere vicdan hürriyeti tanınması ve bunun için devletin tarafsızlığını koruması ilkesi ile de “Laik”tir. (Teziç, 1976; 282)

Emekli bir hukukçu olan Esat Adil Müstecaplıoğlu ve arkadaşları hakkında “komünist emellere hizmet etme” suçlamasıyla açılan dava 1948’de bereat ile sonuçlandı. Darendelioğlu partinin Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatıldığını belirtmektedir. Sıkıyönetim Komutanlığı’nın kapatılan sol parti ve sol yayınlara ait kararında “mahkûm komünistler ve müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekilde kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları”nın anlaşıldığı belirtiliyordu. (Darendelioğlu, 1979; 281)

20 Temmuz 1950’de parti yeniden faaliyete geçti. 17 Haziran 1952’de Türkiye Sosyalist Partisi’nin 14 üyesi gizli komünizm propagandası yaptıkları iddiası ile İstanbul’da tutuklandılar. Tutuklamalar Temmuz ayına kadar devam etti. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 98) Eminönü Sulh ve Ceza mahkemesi, partiyi “komünist emellere hizmet ettiği” gerekçesiyle 17 Haziran 1952’de kapattı. Bu hadise yabancı basının da dikkatini çekmiş ve Paris Radyosu Türk halkının komünizme karşı daima uyanık ve ayakta olduğuna dair neşriyatta bulunmuştu. (Darendelioğlu, 1979; 407)

Türkiye Sosyalist Partisi, faaliyette bulunabildiği ilk aylarda onlarca sendika kurmuş ve bu sendikalarda on binlerce kişiyi örgütlemiş ve belli başlı büyük şehirlerde şubeler açmıştı. (Aykol, 2010; 24)

Partinin yayın organları önceleri Gün adında haftalık bir dergi daha sonra ise Pravda'nın Türkçe karşılığı olan Gerçek gazetesi idi. (Darendelioğlu, 1979; 209) Parti görüşlerini Gün ve Gerçek ile yaymaya çalışır. Etienne Fajon'dan Esat Adil'in çevirdiği siyasal mücadele, marksizm, devlet, devrim, demokrasi ve sosyalizm meselelerine dair broşürler parti yayını olarak Eylül ile Kasım arasında piyasaya sürülür. Parti aynı aylarda merkezinde görüşlerini yayabilmek amacıyla on üç ayrı konferans düzenler. Partinin sadece İstanbul'da merkezi olduğuna, Anadolu'da şubeler açmadığına dair yazılanlar hatalıdır. Gerçek ve Gün, Samsun Şubesi'nin açılışına ve İzmir'de bir şube kurulması girişiminde bulunduğu dair haberler yayımlar. (Gökmen, 1998; 173)

Parti ile birlikte sendikaların çoğu ve Marksist-sosyalist çizgide yayın yapan gazete ve dergiler kapatıldı. Hükümete göre “komünist olduğu bilinen bazı kimseler, muayyen bir sosyal sınıfın, yani proletaryanın siyasi hâkimiyetini kurmak üzere bu partileri, yayın organlarını ve sendikaları kullanmaktaydılar.” (Gökmen, 1998; 179)

2.2.6. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

24 Mayıs 1946 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Partinin kurucuları Sabit Şevki Seren, Fehmi Ünal, Orhan Taner ve Orhan Arıburnu'dur. Partinin merkezi Sultanahmet'tedir. (Tunaya, 1952; 701)

Partinin gayesi komünizm tahriklerini önlemek için işçi vatandaşların haklarını korumak ve onlara emeklerine uygun bir durum sağlamaktır. Parti programında sını ve ticari işleri sosyal prensiplere göre ayarlamak, adliye jüri usulüne uygun hale getirmek, işçiye insani durum temin etmek, savaşa ve haksızlıklara son vermeye çalışmak, üretim vasıtalarının işlenmesiyle elde edilen geliri kamuya mal etmek, işçi birlikleri kurmak, işçilerin oluşturduğu serveti kendi temsilcilerinin emaneti altında bulundurmak, bu servetin bir kısmını yevmiye halinde vermek, bir kısmını kamu hizmetine yatırmak, bir kısmını da üretim sahasına yatırmak veya üretim vasıtalarını yenilemeye yatırmak, kooperatiflere yer vermek, işçilerin ailevi genel durumlarıyla ilgilenmek, cumhurbaşkanını 5 yılda bir defa tek seçimle seçmek, kabineye dışarıdan üye almak, idarede adem-i merkezîyet,

dış siyasette milletler arası düzeni ön planda tutmak esasları yer almaktadır. Ayrıca Anayasaya harfiyen riayet etmek, tamamen millileşmiş halk diline ve İstanbul lehçesine uygun olarak dilin tasfiye edilmesi, Cumhuriyet rejiminin muhafazası, milli hâkimiyet prensibinin kayıtsız şartsız kabulü, tek meclis sisteminin devamı, milletvekillerinin tek dereceli seçimle gizli oyla seçilmesi de partinin savunduğu görüşlerdir. Parti mutedil sosyalist bir partidir. (Akkerman, 1950; 50)

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi devamlı faaliyet göstermemiş ve kapatılmıştır. Partinin 1948’de kendini feshettiğine dair görüşler vardır. Tarık Zafer Tunaya, İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nden verilen bilgiye göre partinin 1946 senesinde kapatıldığını belirtmektedir. (Tunaya, 1952; 701)

2.2.7. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

20 Haziran 1946’da İstanbul’da kuruldu. Parti merkezi Çemberlitsi’de idi. Kurucular: Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Ragıp Vardar, Fuat Bilego, İstefo Papadopulos, Emin Aydınlatan, Dr. Habil Amato, Müntakim Ölçmen, Hayrettin Emin Monoğlu’dur. (Tunaya, 1952; 704)

Partinin uzak ve yakın iki gayesi vardır. Yakın gayesi antidemokratik kanun nizam ve hareketlere engel olmak ve toplumu sosyal bir duruma geçmeye hazırlamaktır. Uzak gayesi ise işçinin sömürülmesini önlemek, büyük üretim vasıtalarını millete mal etmektir.

Parti programının ana hatları şu şekildedir: Memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının gelişmesini, emekçi halkın demokrasi hak ve hürriyetlerinden gerçekten faydalanmasını, iç ve dış siyasetin belirlenmesinde doğrudan doğruya söz sahibi olmasını sağlamak. Türkiye emekçi ve köylüsünü ve doğal menfaatleri olan sosyal zümreleri ırk, mezhep farkına ve deri rengine, yerli ve göçmen olmalarına bakmaksızın yerli ve yabancı kapitalistlerin sömürüsüne, siyasi tahakkümüne karşı korumak ve irticaya, faşizme karşı sistemli bir mücadele yürütmek; milleti teşkilatlı ve demokratik bir bünyeye kavuşturarak bu sarsılmaz temel üzerinde milli bağımsızlığımızı gereği gibi sağlamlaştırmak, emekçi ve köylü yığınlarının gittikçe daha geniş ölçülerde teşkilatlanmalarına ve iktisadi ve

siyasi hareketlere girişmelerine yardım suretiyle memlekette sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarını olgunlaştırmak, sendikalar kurmak ve milliyetçiliği ve ırkçılığı yok etmek, en önemli vazife olarak ayırım yapmaksızın emekçilerin hâkimiyetlerine fırsat verecek olan halk idaresini kurmak, eşit iş için eşit ücret ve eşit kabiliyet için eşit görev ve sorumluluk prensibine göre kadın gücünden de faydalanmak; köylünün yoksul ve orta yığınlarını şehir burjuvazisine benzeyen köy ağaları ve mütegalibelerden kurtarmak, verimi artırmak için ortak köy üretimi şeklini benimsemek, iktisadi demokrasi sahasında da milletler arası ilişkilere daha demokratik bir yön vermek, memlekette tekel yaratacak özel teşekküllerin kurulmasını ve yabancı tröst ve tekellerin sokulmasını önlemek için büyük üretim ve dağıtım cihazları üzerinde emekçi teşkilatları ve komiteleri aracılığıyla daimi ve sıkı bir halk kontrol sistemi kurmak; Birleşmiş Milletler Anayasası'na harfiyen uyma, yakın Doğu, Balkanlar ve komşu demokrat devletlerle iyi ilişkiler kurmakla beraber Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile dostluk kurmak; mahalli idareleri halk heyetlerine vermek, nahiyelerde nahiy müdürünün başkanlığı altında mahalli idarelere benzeyen heyetler kurmak, ekonomiyi tamamen devletleştirmek, burjuva devletçiliğinden uzaklaşarak kar için değil ihtiyaç için üreten ve neticede üretim için mesai sarf eden halk devletçiliğini benimsemek; mali işlerde ileri vergi sistemi ve adalet işlerinde ise seçilmiş ve tayin edilmiş hâkimlerden oluşan mahkemeler kurmak ve jüri usulünü kabul etmektir. (Akkerman, 1950; 51)

Parti tam bir sosyalist karakter taşıyan ve bir kademe ilerisi için komünizmi amaçlayan sol uçta bir partidir. Yayın organı "Sendika" gazetesidir. "Yığın" dergisi de partiyi desteklemektedir. Ayrıca Ankara'da "Söz", Adana'da "Başak" dergileri ile İzmir'de çıkan "Havadis" gazetesi partinin yayın organlarıydı. (Teziç, 1976; 284)

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Komünist Parti'nin legalleşme çabası olarak görülmektedir. Genel merkezi İstanbul'da bulunan ve Adana, Ankara, Antep ve İzmir'de örgütlenen bu parti 16 Aralık 1946'da sıkıyönetim tarafından "memlekette sosyal bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakküm etmesini istediği tespit edildiğinden" ve yabancı çıkarlara hizmet ettiğinden kapatıldı. Kapatılma Türk Ceza Kanunu'nun sınıf mücadelesini yasaklayan 141. ve 142. Maddelerine dayanıyordu. Ayrıca

hükümet Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi'nin yabancı devlet hesabına çalıştıklarını öne sürüyor ve hükümete verdikleri programdan başka gizlice kabul ve tatbik ettikleri başka bir programları olduğunu iddia ediyordu. Komünist düşünceli kişilerin kurduğu gerekçesiyle kapatılan ve daha sonra 42 yöneticisi hapis cezası alan parti açık kalabildiği 6 ay içinde birçok sendika kurarak işçiyi örgütledi. (Aykol, 2010; 25)

2.2.8. Demokrat İşçi Partisi

Avukat Orhan N. Arsal'ın genel başkanlığında Üzeyr Kuran, Nizamettin Yalçinyuva, Rıza Durak, Yusuf Arslan tarafından 26 Eylül 1950'de kurulan Demokrat İşçi Partisi Sulh Ticaret Mahkemesi tarafından kapatıldı. (Aykol, 2010; 27)

Demokrat İşçi Partisi'nin amacı "işçi sınıfını siyasi bir kuvvet haline getirmek için bütün gayretini sarfetmektir." Partinin neşir organı yoktur. 600 kadar üyesi olan Demokrat İşçi partisi, İstanbul'da Beyoğlu, Fatih ve Eyüp ilçelerinde teşkilat kurmuştur. Bütçe darlığı dolayısıyla Beşiktaş ve Kadıköy'de faaliyete geçememiştir. Her cumartesi Beyoğlu'nda konferanslar vermektedir, fakat münevver azlığı dolayısıyla bu faaliyetini diğer ilçelere yayamamıştır. 1951 seçimlerine katılan Demokrat İşçi Partisi seçimlerde başarılı olamamıştır. (Tunaya, 1952;741)

Demokrat İşçi Partisi'nin programının esasları şöyledir: Türk vatandaşlarını tam bir refaha kavuşturmak, halkın hiçbir kayıt ve şarta bağlanmayarak kendi kendini idaresini şahsi, herhangi bir zümre, sınıf, hizip ya da kuruluşun kanunun üstüne çıkmamasını sağlayacak her türlü mevzuatı kurup uygulamak. Bu gayeye varmak için halka fikir, vicdan, söz ve yazı, okuma ve okutma, birleşme ve toplanma hürriyetleri sağlanacak, yasama ve çalışma, bakım, yerleşme ve yer değiştirme hakları ve siyasi haklar tanınacak, kişi ve mülkiyet dokunulmazlığı temin edilecektir. Bütün hukuk düzeni bu temel üzerine inşa edilecektir. (Tunaya, 1952;741-742)

2.2.9. Vatan Partisi

11 Ocak 1954’te Hikmet Kıvılcımlı ile 12 arkadaşı, özellikle işçi sınıfına yönelik ve işçiler arasında faaliyet göstermek isteyen Vatan Partisi’ni kurmak için İstanbul Valiliği’ne bir bildirge sundu. İlin ileri gelenleri son derece şaşırmışlardı. Bildirgeyi reddettiler. Kurulduğunda partinin ilk genel başkanlığını 20 günlüğüne Ahmet Cansızoğlu yaptı. Partinin genel başkanı Kıvılcımlı idi. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 130) Parti genel merkezi Yerebatan caddesinde idi. İstanbul’un Zeytinburnu ve birkaç semtinde ocak teşkilatı kuran partinin, İzmir’de de bir şubesi vardı. (Darendelioğlu, 1979; 475)

Vatan Partisi’nin başındaki Hikmet Kıvılcımlı sabıkalı bir komünistti. Tahsilini de Moskova’da yapmış bulunan Kıvılcımlı 1957 seçimleri için çalışmaya başlamıştı. Vatan Partisi mitingleri iktidara gelmek için oy toplama amacından çok partinin fikirlerini telkin etme görevi icra ediyordu. Kıvılcımlı mevcut rejimin Türk milletinin bünyesine uygun olmadığını savunuyordu. Memlekette koyu bir istibdadın hüküm sürdüğünü söyleyen kıvılcımlı hükümetin halkı açlık ve sefaletten kurtarmanın yollarını aramadığını ileri sürüyordu. Partinin mitingleri olaylı geçiyordu. Bir keresinde Kıvılcımlı kürsüde gençlerin attığı çürük domates yağmuruna tutulmuştu. (Darendelioğlu, 1979; 475-476)

Vatan partisi genel Başkanı Hikmet Kıvılcımlı seçime katılacağı İstanbul ve İzmir illerinin aday listesini 10 Ekim 1957’de yayınladı. Liste şoförler, işçiler, esnaf ve çiftçilerden oluşuyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 170) 1957 seçimlerine katılan parti yüzde 0. 4 oranında oy aldı. (Aykol, 2010; 27)

Vatan Partisi’nin Genel başkanı Hikmet Kıvılcımlı “dini politikaya alet ederek komünistlik propagandası yapmak” suçundan 5 Kasım 1957’de tutuklandı. Üye ve yöneticilerine yönelik tutuklamalar ardından Parti, 30 Aralık 1957’de İstanbul Sulh Ceza Mahkemesi tarafından, Partinin komünist yöntemle çalıştığı ve komünist kişiler tarafından yönetildiği gerekçeyle kapatıldı. (Aykol, 2010; 27)

2.3. Kurucu Üye Sayısının Yasal Sınırın Altına Düşmesinden ya da Parti Kongresini Toplayamadığından Dolayı Kapanan Partiler

2.3.1. Liberal Demokrat Partisi

11 Mart 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları: Kazım Demiraslan, Abdülkadir Aytaç ve M. Suphi Kula idi. Parti kurucu sayısı 1948'de 3'ten aşağı düştüğünden Medeni Kanun'un 70. Maddesi uyarınca münfesihi sa-yıldı. (Yücel, .2006; 29)

Partinin gayesi milli sınırlar içinde yaşayan vatandaşlara iyi bir hayat sağlamak, milli bünyeyi kuvvetlendirmek ve memleketi kalkındırmaktır. Parti programında cumhurbaşkanının görev süresi ele alınmış ve cumhurbaşkanının iki defadan fazla seçilmemesi ilkesi benimsenmiştir. Askerlik süresinin indirilmesi, tekelin kaldırılması, serbest ticarete geçilmesi, vergi sisteminin düzeltilmesi, nüfus ve iskân siyasetinin belirlenmesi, dış siyasette birlik esasının güdülmesi partinin önerileri arasındadır. Devlet ya da belediyelerce işletilen şirketlerin milli müesseselere mal edilmesini savunan parti kırmızı zemin üzerine sarı ile “inanıyoruz, çalışıyoruz- muvafak olacağız” kelimelerine işaret eden 3 oklu bir bayrak kabul etmiştir. L. D. P harflerini taşıyan bir rozetleri vardır. Parti sağcı-liberal bir partidir. (Akkerman, 1950; 46- 47) Partinin gayesi Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini korumak ve milli sınırlar içinde samimi ve şuurlu bir muhalefet vazifesi görmektir. (Tunaya, 1952; 694) Görüldüğü gibi Partinin iktidara gelmek gibi bir umudu yoktur.

1946 seçimlerine katılmış ama başarılı olamamıştır. (Teziç, 1976; 281) Partinin İstanbul dışında Bursa'da da bir şubesi vardır. Parti hiç kongre yapmamıştır. (Tunaya, 1952; 694)

2.3.2. Milli Kalkınma Partisi

İkinci dünya savaşı sona ererken, Türkiye'de liberalleşme yolunda bir ortam oluşmaya başlamıştı. Tartışmalar, Türkiye'nin hızla değişen dünyaya ayak uydurması için gerekli önlemleri alacak rejimin niteliği üzerinde

yoğunlaştı. Tek parti sistemini muhafaza etmek ya da farklı partilerin de mecliste temsiline izin vermek seçeneklerinden hangisi tercih edilecekti. II. Dünya savaşı sonrasında Dünya siyasetinin yeniden dizayn edildiği günler yaşanıyordu. Türkiye savaş sırasında kurduğu “denge oyunu” sayesinde savaş dışında kalmıştı ama dünyanın kutuplaşmaya doğru gittiği bu evrede kendini herhangi bir yönde taraf olarak konumlandırması gerekiyordu. Sovyet tehdidinin hissedildiği bu dönemde Türkiye yeni düzene uyabilmek için batılı sistemlere yaklaşmak durumundaydı. ABD’nin öncülük ettiği batılı sistemler ise demokrasi ile yöneltiliyordu. Dış politikasını batıya entegre etmeye çalışan Türkiye iç politikasını da buna göre dizayn etmeliydi. Diğer yandan ülke içerisinde CHP’ye karşı duyulan genel hoşnutsuzluk bir muhalefet tabanı oluşturmuştu ve muhalefeti siyasete dökerek yeni bir ticaret burjuvazisi oluşmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen ekonomi politikaları sıradan halkın yaşamında gözle görülür bir iyileşmeye neden olmamıştı. Bu süreçte gerçekleştirilen tepeden inmesi değişimler halkın Kemalist rejimden yabancılaşmasına neden olmuştu. II. Dünya Savaşı’ndan dünyadaki totaliter rejimlerin yenilip demokratik rejimlerin galip çıkması da dünyada demokrasi rüzgârı estirmeye başladı. Kazanan tarafın yanında yer almak isteyen Türkiye’de de tek partili rejimin değişmesi yönünde bazı atımlar atılması kaçınılmazdı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Kasım 1945’te Meclis’i açış nutkunda “ülkede hükümet partisinin karşısında parti olmayışını eksiklik” olarak niteledi. (Ahmad, 1996; 22) 1945 yılı mayısında Avrupa’da savaş sona ermişti ama Türkiye, Sovyet tehdidi dolayısıyla 1945 yılında savaşa yine çok yakındı. Sovyet tehdidine karşı batılı müttefiklerin cephesinde yer alan Türkiye iç siyasette de tek parti rejiminden vazgeçmek zorundaydı. Tek parti rejimi boyunca kendini meşru bir şekilde ifade etme imkânı bulamayan siyasal muhalefet de 1945 yılında tek parti yıllarında ve II. Dünya savaşı döneminde izlenen politikaların oluşturduğu genel hoşnutsuzluk dolayısıyla kendisine geniş bir toplumsal taban bulma olanağına sahipti. (Koçak, 1996; 563- 564) İç ve dış politikadaki bu gelişmeler II. Dünya savaşı sonrasında Türkiye’de yeni partilerin kurulmasını hızlandırdı.

Bu konuda ilk girişim fabrikatör Nuri Demirağ’dan geldi. Demirağ, Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmasına izin verilmesi için İstanbul

Valiliği'ne başvurup olumlu yanıt alınca 18 Temmuz 1945'te Türkiye'de çok partili yaşamın ilk siyasal partisini kurmuştur. (Ahmad, 1996; 26) Partinin kurucuları Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan'dır. Hüseyin Avni Bey eski Erzurum mebusu olup I. Mecliste ki muhalif II. Grup hareketinin öncülerindendir. Parti kurulur kurulmaz parti içinde anlaşmazlıklar yaşanmış, hatta 1946 seçimlerinden sonra Nuri Demirağ partisinden ihraç edilmiş ve ancak mahkeme kararı ile kurucusu olduğu partiye dönebilmiştir. (Teziç, 1976; 254)

Milli Kalkınma Parti sağcı bir parti idi. Parti devletçiliğe karşıydı. İslamcı bir çizgide yer alan parti dış politikada İslam birliğini savunuyordu. Parti İstanbul'da Müslüman Şark milletlerinin talebelerini sineinde toplayacak bir "Teknik ve Ahlak Üniversitesi" açmak istediğinde idi. (Tunaya,1952; 640) Eğitimin ahlak ve ulusal geleneklere bağlı olarak yapılmasını savunan parti sosyal hayatın işret ve kumardan uzak olmasını istiyordu. Parti cumhurbaşkanını halkın seçmesi gerektiğini düşünüyordu. Parti aynı kişinin iki defadan fazla cumhurbaşkanlığı yapmasına karşıdır. Cumhurbaşkanının bir defalığına 5 yıl için seçilmesi gerektiğini savunuyordu. (Teziç, 1976; 254) Bu dönemde kurulan partilerin çoğunun programında cumhurbaşkanının seçim şekli ve görev süresi ile ilgili sınırlayıcı hükümler olduğu görülmektedir. Bu durum tek parti dönemindeki uygulamaya bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Partiler cumhurbaşkanının görev süresinin belirli bir yıl ile sınırlandırılmasını isterken yeni "şef"ler çıkmasını önlemek istemektedirler.

İkinci bir yasama meclisinin (Senato-Ayan Meclisi) gerekliliğini savuna parti ekonomide serbest rekabet ilkesine geçilmesini istiyordu. Seçimlerin tek dereceli yapılmasından yanaydı. Milletvekillerinin yüz bin nüfusa bir vekil düşecek şekilde 4 yıllığına seçilmesini öngörüyordu. Milletnin malını suiistimal edenlerin mallarının müsadere edilmesini ve bu kişilerin medeni haklardan mahrum bırakılmasını savunuyordu. Partiye üye olma yaşı 22 olarak belirlenmişti. Memurların partilere kaydolabilmesine, seçmen olmasına ya da seçilebilmesine karşıydı. Adalet teşkilatında istinaf mahkemelerinin kabul edilmesini istiyordu. (Tunaya,1952; 643-644) Parti milli savunma işlerinin Türk ırkından olanlara tahsis edilmesiy-le birlikte dış siyasette beynelmilelçiliği benimsemektedir. Müslümanlık

esas olmakla beraber tüm din ve mezheplere saygılı olunacaktır. Mülkiyet bakımından ise insan hayatı bakımından fena durumda olanları orta duruma çıkarıncaya kadar mülkiyet, zenginler aleyhine sınırlandırılacaktır. Fakat bu zenginlerin imhası demek olmayacaktır. Ekonomide lüks kanun dışı ilan edilecektir. (Akkerman, 1950; 44- 45) Parti ekonomide sınırlayıcı bir takım görüşler ileri sürdüğü için büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin desteğini kazanamadı.

Parti politikası olarak CHP ile özellikle de İsmet Paşa ile mücadele etmeyi benimsedi. Millet Partisi, CHP'yi Rus taraftarı buluyor ve komünizmle suçluyordu. Politikasını bu eksen üzerine yürüten parti seçmenin genel sorunlarına inemedi. Bu yüzden belirli bir seçmen kitlesinin problemlerine yönelip kemik seçmen kitlesi oluşturamadı.

Milli Kalkınma Partisi'nin İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde il ve ilçelerde şubeleri açılmıştır. Parti 1946 belediye seçimlerine girmiş, CHP ile mücadele etmiş, fakat çekilmek zorunda kalmıştır. 1950 seçimlerine de girmiş, fakat kazanamamıştır. Seçimlerde baskı yapıldığından dolayı CHP hükümetini protesto etmiştir. Partinin yayın organı olan haftalık "Tez Kalkınma" gazetesi kapanmıştır. (Tunaya, 1952; 640)

Parti girdiği hiçbir seçimde başarılı olamadı. Nuri Demirağ 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den bağımsız aday olarak meclise girebildi. Demirağ'ın 1957'de ölümünden sonra Parti Genel Kurul toplantısını yapamamış olması nedeniyle 22 Mayıs 1958'de münfesiş sayıldı. (Teziç, 1976; 254)

2.4. Kapatılan Diğer Partiler

2.4.1. Ahali Cumhuriyet Fırkası

26 Eylül 1930'da Adana'da eski bir Müdafaa-i Hukuk'çu olan Abdülkadir Kemali (Öğütçü) tarafından kuruldu. Partinin kurucuları Abdülkadir Kemali, Ali Vehbi, Mustafa Ziya, çiftçi Hasan ve yedek subaylardan Ali'dir. Abdülkadir Kemali Bey yazar Orhan Kemal'in babasıdır. (Tunaya,1952; 636)

Abdülkadir Kemali Bey, Birinci BMM’de Kastamonu mebusudur. İstiklal Mahkemesi başkanlığı da yapmıştır. Birinci Meclis’te muhalif II. Grup’ta yer almıştır. 1923 seçimlerinde seçilemeyince Adana’da okul açmış ve çiftçilik yapmıştır. Tok Söz gazetesini çıkarmıştır. Gazetesi 1924’ta kapatılmıştır. Kendisi de İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmıştır. (Tunçay, 1999; 285) Abdülkadir Kemali Bey’in adı Şeyh Sait Ayaklanması ile de anıldı. Şeyh Sait Olayı dolayısıyla Elazığ İstiklal Mahkemesi’nde yargılandı. 6 aya mahkûm oldu. Mahkûmiyetinin dolmasına kısa süre kala siyasetle uğraşmamak koşuluyla serbest bırakıldı. (Yukarıuç, 2014)

Parti kuracağı duyulunca dönemin basınında eski defterler açılıp eleştirilmeye başlanmış ve sağ ve geri bir parti kurmakla itham edilmiştir. Maraş gibi bazı güney illerinde birkaç kişi partinin şubelerini açmışlardır. (Tunçay, 1999; 285)

Fırka belediye seçimlerine katılmış ve bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede Halk Fırkası ve Serbest Fırka’nın ülkeyi idare kabiliyetinden yoksun oldukları söylenerek halk Ahali Cumhuriyet Fırkası’na rey vermeye davet edilmektedir. (Tunaya,1952; 637)

Fırka programında Cumhuriyetin hakiki manası içinde halkı refaha kavuşturmak hedefi görülmektedir. Fırka, halkı refaha kavuşturmak için mahalli idare teşkilatına önem verilmesini ve halkın parasının hükümet tarafından israf edilmesinin önüne geçilmesini istiyordu. Fırka ekonomik, ticari ve zirai sorunlarla ağırlıklı olarak ilgilenmiştir. Halka olan borcundan dolayı devlet mallarının dahi haczedilmesini savunmaktadır. Ayrıca mahkemelerin Anayasaya aykırı kanunları mahkemelerin uygulamamasını önermektedir. Parti programında ordunun erzakını kendisinin temin etmesi, demiryolu dahil bütün inşaatın durdurulması savunulmuştur. Ayrıca elli sene boyunca telif eserlerin yasaklanıp hep tercüme yapılması tavsiye edilmiştir. Programda ilk mekteplerin hep leylî olması talebi yer almıştır. (Teziç, 1976; 250- 251, Tunaya, 1952; 636 -637) Programın 3. Maddesinde “idare-i hususiye teşkilatı”nın geliştirilmesiyle ilgili maddede “bir nevi adem-i merkeziyet”in öngörüldüğü görülmektedir. Pati nizamnamesinin 2. Maddesine göre partinin amacı, sermayedarlara karşı

Türk işçi ve çiftçisini savunmak, onları mütegalibe ve murabahacıların elinden kurtarmak, bu sınıfa da toplumsal yaşamda bir yer sağlamaktır. 4. Maddede Bolşevizm ve komünizm gibi teşekküller ret ve telin edilmektedir. (Tunçay, 1999; 285- 287)

Bazı Güneydoğu illerinde zayıf biçimde örgütlenen fırka kuruluşundan sonra sadece Arif Oruç'un çıkardığı *Yarın* gazetesi tarafından olumlu karşılandı. Daha önce çıkardığı *Toksöz Gazetesi*'ni yeniden çıkarmak isteyen Abdülkadir Kemali Bey, izin alamayınca *Ahali Gazetesi*'ni partinin yayın organı olarak kullandı. (Şavkılı, 2001; 248) Tam hazır olmadan 1930 belediye seçimlerine giren fırka, başarılı olamadı. (Tunaya,1952; 637)

Abdülkadir Kemali Bey'in çıkardığı gazete yayınları ile "dini siyasete alet ederek halkı kışkırttığı" gerekçesiyle kapatıldı. Bu sırada Abdülkadir Kemali Bey'in Menemen'e gittiği ve 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen'de yaşanan isyana destek verdiği iddia edildi. (Yukarıuç, 2014)

Ahali Cumhuriyet Fırkası, 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla "*idare heyeti gösteremediği*" gerekçesiyle kapatıldı. Başbakanlığın hakkında kovuşturma açılmasını istemesi üzerine Abdülkadir Kemali Bey, İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmamak için 24 Aralık 1930'da (Menemen Olayı'nın ertesi günü) Suriye'ye kaçtı. (Şavkılı, 2001; 249) Babası Abdülkadir Kemali Bey ile Lübnan'a giden Orhan Kemal bir süre sonra geri dönerek kitapları yayınlanan bir yazar oluncaya kadar fabrikalarda çalıştı. (Aykol, 2009; 60)

Ahali Cumhuriyet Fırkası, parti programından dolayı ya da aynı dönemde Arif Oruç'un kurma girişiminde bulunduğu parti ile karıştırılarak sol partiler arasında telakki edilmiş olsa bile (Tunçay, 1999; 287) biz Abdülkadir Kemali Bey'in faaliyetlerini ve parti programını değerlendirerek partinin sol çizgide yer alan partilerden olmadığını düşünüyoruz. Abdülkadir Kemali Bey, parti programında Bolşevizm ve komünizmi açıkça red ve telin etmiştir. Ayrıca Abdülkadir Kemali Bey'in çıkardığı gazetesinin "dini siyasete alet etmek" suçlamasıyla kapatıldığı da unutulmamalıdır.

2.4.2. Ufak Parti

Ufak Parti, Erzurum'un Şenkaya ilçesinde kurulmuştur. Kurucuları, Şenkaya'nın aşağı mahallesinde oturan ticaretçi Hüseyin Köycü, Şenkaya'nın aşağı mahallesinden Tüccar Cuma Morkoç, Şenkaya'nın aşağı mahallesinden Köylü Partisi Şenkaya İlçe Başkanı Habib Köycü'dür. (Yücel, 2006; 35) Hüseyin Köycü partinin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır.

“Yarım asırlık hayatımda yapmadığım hayrat, fedakârlık ve feragatçilik kalmadı. Düşündüm, elimi vicdanıma koydum. Etrafıma baktım, muhayyilemi derin derin yokladım. İçimi dinledim. Ömrümde hiç kimseye fenalık etmediğimi, ihanet ve hıyanet etmediğimi, ancak mukaddes tanıdığım vazife sırasında karşımdakileri gayet tabii olarak gücendirdiğimi düşündüm. Ona da asla pişman değilim. Peki şimdi ne gibi bir hasenat işleyeyim diye mütalaamın sonucu olarak, fedakarlık ve feragatçilik esasına yaslanan orijinal bir siyasi parti kurmayı ve bunu ölmeden evvel meydana getirmeyi göze aldım. Acaba arkadaş bulabilir miyim, imkân cihetinde muvaffak olabilir miyim? Partinin adı ne olacak? Aradım, kucakladım, bocaladım, inceledim, heceledim, ‘UFAK PARTİ’ evet münasip dedim, Çünkü varsın küçük adamlar alay etsin, istihza etsin, biz arayalım, soralım, görelim ki; büyük ruhlu, yüksek kabiliyetli, fedakâr ve feragatçi vatandaşlarımızdan 65 ilimizde kaç arkadaş çıkar da Ufak Parti’yi takdir eder. Hayalim de ümidim de temennim de bu diyerek, Ya Allah dedim parti kuruldu.” (*www.Hüseyinkoycu.com*)

Partinin gayesi programında belirtilen maksatların tahakkuku için kanun dairesinde herhangi bir iktidar ve onun hükümetine başvurarak, me-ram anlatarak ve eftar-ı umumiye-yi tenvir ederek çalışmak gayretiyle vatan, millete fedakarane çalışmaktır. (*www.Hüseyinkoycu.com*)

Partiye, Milli mücadele, devrimlerimize aykırı fikir taşımamış olan, milletin birliğini bozmak gayesinde gizli veya ayan bir mefkûre taşımamış olan, kanunen siyasi derneklere girme hakkını haiz olan, yüz kızartıcı bir suçla mahkûm olmamış olan, partinin programını kabul edip bu programa sadık kalacağına, tahakkuku için canla başla çalışacağına söz vererek yemin eden 22 yaşını bitirmiş her Türk kadın veya erkek girebilir. Partiden

çıkma şartları ise istifa edilmiş sayılmak, program ve tüzüğe aykırı harekette bulunmaktır. Partinin genel başkanı kurucular heyetinin içlerinden seçeceği kimsedir. Parti adına beyanatta, temaslarda bulunmak başkana ait, ancak partiye ait herhangi bir konuşmayı yapacak kimseyi başkan tayin edebilir. (www.Huseyinkoycu.com)

“Hüseyin Köycü’nün 25 Mayıs 1957’de kurmuş olduğu Ufak Parti, Türkiye’de genel merkezi Ankara dışında bir ilçede (Şenkaya) olan tek partidir. Parti’nin amblemi sarı bir kalemdir. Eğitimin, öğrenmenin, sanatın simgesi olan “kalem”in yanında U.P. harfleri vardır. Ufak Parti, kurucusu olan Hüseyin Köycü’nün vefatından sonra, 1959 yılında mahkeme kararı ile kapatılmıştır. (www.Huseyinkoycu.com)

2.4.3. Güden Partisi

14 Temmuz 1951’de İstanbul’da kurulmuştur. İstanbul’da sigortacı olan Halil Güden partiyi kardeşi ile birlikte kurmuştur. Partiye isim olarak kendi soyadını seçmiştir. Hiçbir siyasi eğilimi olmayan parti bir yıl sonra kapatılmıştır. (www.Uludagsozluk.com/guden-partisi) TBMM kayıtlarına göre partinin kurucuları Halil Güden, Celal Gören ve Tarık Mengü’dür. Parti Medenî Kanununun 70.nci maddesine göre münfesih adedilmiştir. (www.tbmm.gov.tr)

Milliyet Gazetesi’nin haberine göre Halil Güden 1956 yılında İstanbul’a vali olmak istemiş ve yeni paraların basılması gerektiğini söylemiştir. (*Milliyet*, 3 Mayıs 1956) Partinin neden kapatıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

Sonuç

Türk toplumu siyasi parti kavramı ile büyük oranda II. Meşrutiyet döneminde tanışmıştır. II. Meşrutiyet döneminin parti kavgaları, partilerin temsil ettiği siyasi görüşler Cumhuriyet döneminde de tevarüs edilmiş ve günümüze değin Türkiye’deki siyasi fraksiyonların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet devrinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin partiye dönüşmesi ile kurulmuş bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası Türk si-

yasi hayatının en önemli aktörü olmuştur. CHF'na karşı meclis içinde muhalefetin örgütlenmesi ile ortaya çıkan TCF ise dönemin siyasi gelişmeleri içinde yaşama fırsatı bulamamış ve “Şeyh Sait İsyanı”nda rolü olduğu ve dini siyasete alet ederek irticayı teşvik ettiği gerekçesiyle” kapatılmıştır.

1930lu yılların ekonomik bunalımı içerisinde yönetime karşı gelişen memnuniyetsizliği başka bir alana kanalize edip halkın dikkatlerini buraya çekmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Meclis içinde iktidar partisinin denetlenemiyor oluşunun doğurduğu mahzurların farkında idi. SCF'nı ise iktidar alternatifi olarak değil, iktidar partisinin denetlenmesini sağlayacak bir tür fren işlevi görecektir siyasi oluşum olarak düşünmüştü. SCF beklenilenden fazla ilgi görünce yaşanan siyasi çalkantıları gören Fethi Bey partisinin sonunun TCF'ye benzemesinden çekinmiş ve partiyi feshetmiştir. 1930'larda SCF dışında Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası, Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası ve Ahali Cumhuriyet Fırkası gibi siyasi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bu partiler ya kapatılmış ya da kurulmasına izin verilmemiştir. SCF gibi bir “muvazaa” partisinin dahi yaşamasına izin vermeyen siyasi ortamın yukarıda bahsedilen “aşırı” uçlarda sayılabilecek diğer partilere yaşam imkânı tanımayacağı açıktır. Bu yıllarda rejimin henüz yerleşmediği kanısını taşıyan siyasi irade her türlü muhalif sesi rejim karşıtlığı olarak algılamış ve siyasi partilerin devamına izin vermemiştir. Türkiye'de muhalif fırkaların kurulması ve çok partili yaşama geçilmesi için İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni siyasi ortamın Türk politik yaşamını etkilemesi beklenmiştir.

1945'ten itibaren dış siyasetteki gelişmelerin zorlamasıyla ve iç dinamiklerin değişmesi ile Türkiye'de yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'de hemen hemen her kesimin temsilcileri kendi siyasi örgütlerini kurmaya yönelmişlerdir. Bu partilerin birçoğu 1950 seçimlerini görememiştir. Bu dönemde özellikle sol cenahta hızlı bir partileşme hamlesinin yaşandığı görülmektedir. 1930lardaki partileşme girişimleri akim kalan sol cenah 1945 sonrasında pek çok parti kurmuştur. Bu partilerin çoğu ya Cemiyetler Kanunu'nda kurulması yasak olan partiler sınıfına girdiği ya da Anayasa'ya aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile kapatılmıştır. Bir kısmı da kendiliğinden siyasi hayattan çekilmiştir.

1945 sonrası politik yaşamında aktif bir şekilde yer alan diğer siyasi fraksiyon ise İslami çizgiden gelen parti örgütlenmeleridir. Bu dönemde adında açıkça “İslam” ifadesi bulunan ve programlarında İslami söyleme yer veren partiler kurulmuştur. Aşırı sağda yer alan bu partiler de “dini siyasete alet ettikleri” gerekçesiyle kapatılmışlardır.

1950’de iktidarın değişmesinden sonra da parti kapatmalar devam etmiştir. 50 öncesinde CHP’nin üstlendiği misyonu 50 sonrasında DP devam ettirmiştir. DP iktidarı döneminde sağ ve sol çizgide yer alan pek çok parti kapatılmıştır. Tek Parti döneminin muhalefete karşı hazımsız tutumunu bu kez DP devam ettirmiştir. Türk siyasi yaşamı bu dönemde Tek Parti dönemine nazaran daha çok sesli bir görünüm arz etmesine rağmen Türk siyaseti DP ve CHP ekseninde çift kutuplu bir yörüngede devam etmiştir.

1960 yılına kadar parti kapatmada dikkat çeken bir husus partilerin tek bir merci tarafından kapatılmamış olmasıdır. 1923- 1960 arasında partiler, Bakanlar Kurulu kararıyla, sıkıyönetim komutanlığı tarafından, sulh ceza mahkemeleri tarafından, asliye ceza mahkemeleri tarafından ya da ticaret mahkemeleri tarafından kapatılmıştır. Bu dönemde Anayasa Mahkemesi’nin henüz kurulmamış olması parti kapatmaların farklı kurumlar tarafından yapılmasına neden olmuştur. Bu dönemde henüz siyasi partilerin tabi olacağı yasal çerçevenin çizilmemiş olmasının getirdiği çok başlılığın sonucu olarak parti kapatmalara karar verecek tek bir yetkili merci oluşturulamamıştır.

Söz konusu dönemde partiler adına diğer bir eksiklik ise siyasi partiler kanununun olmayışıdır. 1965 yılına kadar siyasi partiler cemiyet olarak addedilmiş ve faaliyetleri Cemiyetler Kanunu kapsamında değerlendirilmiştir. Partiler Cemiyetler Kanunu, Medeni Kanun ve Anayasa’nın kendilerine taalluk eden hükümlerine göre faaliyet göstermişlerdir. 1909 tarihli Osmanlı Cemiyetler Kanunu, Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar kullanılmıştır. Tek parti döneminde Cemiyetler Kanunu’nda yapılan yasal değişikliklerle cemiyetlere sıkı denetim getirilmiştir. Cemiyetler Kanunu’nda yeni yapılan düzenlemeler ile siyasi parti kurmada serbestlik esasına ancak 1945 yılında dönülebilmektedir. Ülkemizde siyasi partiler, partilere özgü yasal çerçeveye ancak Siyasi Partiler Kanunu’nun çıkarılmasıyla kavuşmuştur.

1960 yılına kadar kapatılan partiler incelendiğinde devletin resmi ideolojisinin dışında kalan siyasi düşüncelerin partileşip faaliyet göstermesine izin verilmediği görülmektedir. Kapatılan partilerin parti programları incelendiğinde mevcut yönetime alternatif olarak orijinal fikirler ileri sürdükleri görülmektedir. Başkanlık sistemi, senato, ya da köy kooperatiflerinin kurulması gibi o dönem için Türk siyasi hayatında tecrübe edilmiş önerileri bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından ve bir defalığına seçilmesi gibi öneriler de ise açıkça Milli Şef olgusuna karşı çıkış gözlemlenmektedir. Seçimlerin tek dereceli ve gizli oy esasına göre yapılması talepleri de her kesimin ortak arzusu olmuştur. Muhalefet iktidar tarafından kolayca denetlenebilen seçim sisteminden kurtulmak istemektedir. Sağ çizgide yer alan ve İslami referansları olan partiler mevcut iktidarlara Türk kültür ve geleneğinden kopmakla itham ederek geçmişini daha fazla referans almayı önermişlerdir. Daha liberal çizgide olanlar ileri bir ülke olmak için batı değerlerini ve demokrasiyi referans olarak göstermişlerdir. Sol düşüncenin sosyalist ve komünist partileri ise Sovyet örneğini referans alarak Türk modeli bir sosyalizm tesis etmeyi amaçlamışlardır. Ancak gerek CHP'nin Tek Parti iktidarı yıllarında gerekse DP'nin nispeten çoğulcu iktidarında bu partilerin program ve faaliyetleri devletin geleceği adına tehdit olarak algılanmış ve politik yaşamlarının devamına imkân tanınmamıştır. Siyasi İslam düşüncesi devletin laik karakterine tehdit olarak algılandığı için İslamcı partiler kapatılmıştır. Sol düşünceye sahip olan partiler ise beynelmilelci karakterde oluşu, belirli bir sınıf ve zümrenin çıkarlarına hizmet gayesi taşıması ve ülkenin milli birlik ve bütünlüğüne tehdit olması gibi nedenlerle kapatılmışlardır. Bunlara yasaların gerektirdiği kurucu sayısının altına düşmesi ya da genel kongresini toplayamaması gibi nedenlerle kapatılan partiler de eklenince 1960 yılına kadar Türkiye'nin siyasi partiler mezarlığına döndüğü görülmektedir. Aynı dönemde batı ülkelerinde siyasi partilerin faaliyetlerine son verme işleminin sadece sınırlı sayıda partilere uygulandığı düşünülürse Türkiye'nin batıya nazaran son derece yasakçı bir tutum benimsediği görülebilir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1960 yılına kadar Türkiye'de kurulmuş bulunan pek çok siyasi partinin yaşamasına izin verilmemiş olsa bile bu partilerin siyasi kadrolarının ve temsil ettikleri siyasi çizginin Türkiye'yi

sonraki yıllarda da etkilediği göz ardı edilmemelidir. 1960 sonrasında solcu, sağcı, İslamcı, milliyetçi, liberal vs partilerinin tohumları 60 öncesinde atılmıştır. 1960 öncesinde onlarca parti kapatılmış ama siyasi ortam biraz elverişli hale gelince benzer düşünceleri temsil eden partiler yeniden kurulmuştur. Bu durum siyasi partilerin faaliyetlerini zorla sona erdirmenin çözüm olmadığını göstermektedir. Bilakis partileri defalarca kapanan siyasi fraksiyonlar zaman içinde daha da radikalleşerek tekrar ortaya çıkmaktadırlar.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi/ BCA, 490.1.0.0/440.1822.3

BCA, 130. 10/ 79.524.29.

BCA, 30.1.0.0/ 9.53.6

BCA, 30.1.0.0/ 79.524.30

BCA, 490.10.0/436.1808.2

BCA, 490.10.0/437.1813.1

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre.1, c.5, s. 21

MMZC, Devre.1, c. V, s. 437

MMZC, Devre.1, c.V, s. 437-465)

TBMM Zabıt Ceridesi, c.15, s. 131- 143.

TBMM ZC, c: 24, s. 306- 311.

TBMM ZC, c.2, i. 36, s. 675- 679

TBMM ZC, c.1, devre 2, i.71, s. 48- 49, 374

TBMM ZC, c.26, devre.5, i.3, s. 412- 417

TBMM ZC, c. 24, devre. 7, s. 48- 65, 519

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Ankara 1981

- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz, Ankara 1999
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2006
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945- 1971*, Ankara 1976
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, İstanbul 1996
- Akkerman, Naki Cevat, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara 1950
- Ateş, Nevin Yurtsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1998
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara 1982
- Aykol, Hüseyin, *Bölüne Bölüne Büyüme - Türkiye'de Sağ Örgütler*, Ankara 2011
- Aykol, Hüseyin, *Bölüne Bölüne Büyüme - Türkiye'de Sol Örgütler*, Ankara 2010
- Aykol, Hüseyin, *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma'nın Tarihi*, Ankara 2009
- Bozkurt, Celil, "Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları", **History Studies**, Volume 5, Issue 2, March 2013, s: 79-106
- Cebesoy Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1960
- Cebesoy Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul 1960
- Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, İstanbul 1979
- Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet, II. Grup*, İstanbul 1995
- Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946- 1950*, İstanbul 1982
- Gökmen, Özgür, "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye'da Sosyalizmin Unutulmuş Partisi" **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 78, Güz 1998, s: 161-185
- Göldaş, İsmail, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri 1923 "Seçim"leri, Atama Meclis ve Sonrası*, İstanbul 1997
- Heper, Metin, *İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, İstanbul 1999
- Kahraman, Mehmet, Çalışkan, Zekeriya, "Türkiye'de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi", **Doğu Anadolu Araştırmaları**, 2007, s. 122-131

- Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara 1992
- Karabekir, Kazım, "Bir Düello Bir Suikast, İstanbul 1991
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1984
- Karpat, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967
- Kili, Suna, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara 1995
- Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Netinleri (Sened-i İttifak'tan Günümüze)*, İstanbul 2000
- Koçak, Cemil, *Tek- Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul 2011
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945) Cilt 2*, İstanbul 1996
- Köker,Levent, "Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, sayı: 67, s. 43-47
- Odyakmaz, Zehra, "Siyasi Partilerin Kapatılması İle İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler", **AnayasaYargısıDergisi**, cilt 13, yayın yılı 1996, s. 231-245
- Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980
- Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008
- Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları 3- Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin altı Ok'u*, İstanbul 1995
- Şavkılı, Cengiz, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1930- 1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2011
- Teziç, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, İstanbul 1976
- Toker, Metin, *Şeyh Said İsyanı*, Ankara 1968
- Tunaya,Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859- 1952)*, İstanbul 1952
- Tunçay,Mete, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1938)*, İstanbul 1999

Varlık, Ülkü; Ören, Banu, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, İstanbul 2001

www.Huseyinkoycu.com (erişim tarihi 6 Ocak 2014)

www.mevzuat.gov.tr, s. 1304- 8,9 /erişim tarihi 11 Ocak 2014)

www.tbmm.gov.tr /erişim tarihi: 10 Ekim 2015)

[www. Uludagsozluk.com/guden-partisi](http://www.Uludagsozluk.com/guden-partisi) (erişim tarihi 11 Ocak 2014)

Yukarıuç, Vedii *Memleketimden Garip İnsan Manzaraları, Tarihten Anektörler*, Blogspot.com sitesi, (erişim tarihi: 11 Ocak 2014)

Yücel, M. Serhan, *Türkiye'nin Siyasal partileri (1859- 2005)*, İstanbul 2006

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1992

Cumhuriyet

Milliyet

Son Telgraf

Tevhid-i Efkâr

Vatan

Vakit